

81

891. 99

U-83

1910

1/3

90

pm

ՀԹԵՆՆԵՅԻՆ

15 APR 2009
19 NOV 2010

891. 99
Ա-83

ԱՐԱՄԱՅԻՍ

ՓՈՒՐԻԿ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

ԳԻՆՆ Է 20 ԿՈՊ.

ԱՐԱՄԱԻՏԻ. Маленькіе разказы.

Б А К У
Электрпечатня С. Т. Шахбагова.
Տպարան Ս. ԵԱՀԲԱՂԵԱՆԻ, Բազմա:
1913.

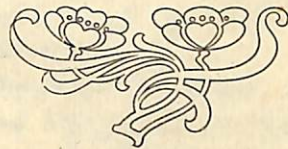
5362

5362-

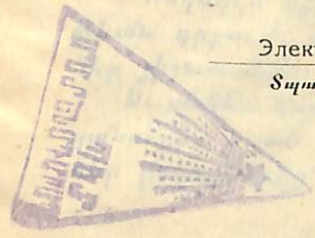
ՓՈՒՐԻԿ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

9054
1175

ԱՐԱՄԱԻՏՅ. Маленькіе рассказы.

Б А К У
Электропечатня С. Т. Шахбагова.
Տպարան Ս. ՇԱՀԲԱԳՆԱՆԻ, Բազմա:
1913.

Ն Ա Հ Ա Տ Ա Կ Ն Ե Ր Ի Ն

Երբ տաք գնդակը ձեր սիրտը ծակեց և խորունկ վերքից արիւնը ցայտեց, դուք փորձող տալով՝ քարէ բարձի վրայ ձեր հանգիստն առաք:

Երբ սառն քամին լեռան կատարին՝ բուք ու բորանով ձեր կուրծքն էլ ծեծում, դուք սրթսրթալով՝ ձեր մերկ մարմինը ցնցոտիներով պատասպարեցիք:

Երբ շրջապատուած թշնամիներով պապակւում էիք, այրւում ծարաւից, ուզմի երգերի անգուսպ ժայթքոցով՝ խեղդող ծարաւը հեռու վանեցիք:

Երբ քաղցից նուազած, հողը փորելով՝ խոտի արմատներ էիք ծամծրմում, վառօղի ծուխը եղաւ ձեզ համար փրկիչ մանանայ:

Ձեր խոր վերքերը խնամոտ ձեռքերով ոչ ոք չփաթթեց, արնով եզերուած ձեր ճակատներին մայրեր ու քոյրեր գողգոջ շրթունքով համբոյրներ չըզդին:

Գարուններ եկան, գարուններ անցան, և հեռու, հեռու սիրակէզ սրտեր, մխացող աչքեր երկար տարիներ ձեր դալուկ դէմքին կարօտ մնացին:

Այժմ էլ գարուն է. — գարնան նոր բերած թարմ ծաղիկներից՝ պսակ ձեր շիրմին:

Ձեր դաւանանքին, սրբութիւն սրբոց վեհ գազափարին, որ զրկանքների, տառապանքների ծանր օրերում հրեղէն մի սիւն եղաւ ձեզ համար՝ յարգանք յաւիտեան:

Ոսկեղէն գրչով քանդած, քանդակած պատմութեան գրքում, պանծալի կոթոն՝ ձեր անուններին, ձեր յիշատակին:

Եւ անհետ կորած ձեր շիրիմներին, սար ու ձորերում ցանուցիր եղած ձեր ոսկորներին, անուշ ընկերներ, ձեր ընկերներից՝ այրող կարօտի ողջոյն ջերմագին:

Ծ Ա Ղ Ի Կ Ը

ԽԵՆՅԻ յԻՉԱՏԱԿԻՆ*

Ես յոգնած ու հալածական՝ կանգ առայ ըլրակի գա-
գաթը կազմող կանաչագարդ հարթոցում, որտեղից չորս
կողմս տարածուում էր մի յափշտակող գեղեցկութիւն: Ամա-
րային մեղմիկ գեփիւնն օրօրում էր ինձ և ես անձնատուր
եղած մռայլ մաքրիս՝ պառկեցի խոտերի մէջ:

Ինքը բնութիւնը ցրեց մաքրես և ես ընկայ մի դմայ-
լելի ինքնամոռացութեան մէջ: Կտրուած առօրեայ հոգսերից,
մոռացած ճնշող իրականութիւնը՝ ես հանգստանում էի ծոյլ
մեղկանքով. և էութեամբս ձուլուելով բնութեան հետ, կա-
մայ-կամաց սկսում էի հասկանալ չորս կողմս սլալացող խո-
տերի լեզուն: Նրանք երգում էին անհոգ երգեր, հէքիաթ-
ներ պատմում կախարդական աշխարհից, իսկ աչքերս յա-
ռած երկնակամարին, հաճոյքով ախանջ էի գնում նրանց:

Աշխարհն այլ ևս գոյութիւն չուներ ինձ համար. վե-
րացել էի...

Բայց ահա այնտեղ, կապոյտ երկնակամարում, ուր
հայեցաքս էի յառել, երևաց մի արծիւ, վեհապանձ, թևերը
լայն տարածած, կրակոտ աչքերը դէպի ինձ սևեռած: Վեհ
էր արծիւը, հսկայ, զօրաւոր և կուրծքը զարդարուած կար-
միր ժապաւէնով:

Ճախրեց արծիւը լայն պտոյտներով. ապա կամացուկ
թևերը սեղմեց, ճշաց, դէպի ցած սլացաւ, եկաւ ինձնից քիչ
բարձր կանգ առաւ, առաջուայ նման կրակոտ աչքերը դէմ-
քիս սևեռած:

Ես վախեցայ և աշխատեցի ծածկուել խոտերում:

Անցաւ մի րոպէ. ձայն չէր գալիս... Գնաց արծիւը...
Վեր նայեցի:

Ո՛չ, չէր գնացել. ինձնից քիչ բարձր դեռ կանգնած
էր նախկին դիրքում, միայն աչքերն այլ ևս չէին վառուում
առաջուայ նման, այլ այնտեղ փայլում էր ինչ որ խանդա-
ղատանք:

— Բարև, ընկեր—ջան,—ասաց արծիւը.—ինձ չէս ճա-
նաչում:

Չը գիտեմ, զարմացնոյ, որ արծիւը խօսեց, թէ՛ սար-
սափեցի... Ընկեր... ուշադրութեամբ նայեցի ես նրան:
Այո, արծիւ էր. միայն կրծքի վրայ փայլող կարմիր ժապա-
ւէնը ո՛չ թէ ժապաւէն, այլ արեան շերտ էր:

— Ելի՞ չը ճանաչեցիր.—կրկնեց արծիւը.

— Չայնոգ ծանօթ է,—հագիւ մրմնջացի ես:

— Հապս մի նայիր, գուցէ ճանաչես,—և թեքուելով՝
ցոյց տուեց ճակատը:

Այնտեղ մի փոս կար. խոր, խաւար մի փոս...

Կուրծքը՝ վիրաւոր, ճակատը՝ փշրուած...

— Ա՛, ճանաչեցի...—կանչեցի յուզուած, և արտասուալից
աչքերով՝ նրա փշրած ճակատն ու արնոտ կուրծքը համբու-
րեցի.—ճանաչեցի, բայց դու... չէ՞ որ ..

— Ես, այո, մեռած էի... բայց այն՝ մարմինս էր, որ
ընկաւ այնտեղ... իսկ ես՝ գաղափարն եմ, որ գնդակն սպա-
նել չը կարողացաւ. և ահա այժմ ես միշտ կենդանի, միշտ
թևաւորուած, ճախրում եմ բարձրում:

— Իսկ ի՞նչ ես գնում:

— Գնում եմ այնտեղ, ուր երիտասարդ ամուսնու գլը-
կում համբոյր սպասող հարսը խլեցին. ուր ծծկեր մանկանց
անմեղ սրտերում վայրի հրճուանքով նիզակ շամփրեցին...
Այնտեղ, ուր կաթ-կաթ ծորաց արիւնը վիրաւոր սրտից,
որտեղ կարեկից տատմօր փոխարէն՝ դաշոյնն ազատեց մօրը
երկունքից... ուր ընկերներս ցաւից կծկուելով՝ քարեր գլը-
կեցին և հրդեհների բոցերի միջից բողբոջ մոնչաց...

Ես ամեն տարի գնում եմ այնտեղ: Ուզում ես, գնանք
միասին:

* Սպահանում 1896 թ. Սեպտ. 13-ին Կէմ գիւղի մօտ.

— Գնանք, — ասացի: —

Եւ մենք գնացինք:

Բարձրագագաթ լեռան ստորոտով գետը, վճիտ պլիքներն ավերին դարկելով՝ կարում էր թաշապաա դաշտը: Ափերից մէկի վրայ շարուած էին անթիւ, անհամար մոխրակոյտեր, որոնց արանքից մարդկային ոսկորներ էին դուրս ցցուած. կիսախանձ, սևացած ոսկորներ: Յնցուեցի:

— Իմ ոսկորներս են դրանք. — ասաց արծիւը. — յիշում ես... դիակա կրակն էր նետուել...

Երկու կաթիլ արասուք թռան աչքերիցս և դէմքս ալոսելով՝ ցած իջան:

— Չէ, չէ, — ասաց արծիւը, դէմքս շոյելով. — մի լար, այն կողմը նայիր, և թող միտթարուի սիրտդ:

Նայեցի:

Զքնաղ, կարմիր ծաղիկներ էին, Եղեմից բերուած, պճնուած գրուիչ, դիւթական պերճանքով:

— Երկնային ծաղիկներ... Խնչ ծաղիկներ են սրանք:

Իրանք մեր թափած արիւնից ծլած ծաղիկներն են... հապան մի հոտ քաշիր:

Մօտեցայ ու հոտոտեցի մէկը:

Ի՛նչ քաղցր հոտ էր այն...

Ազատութեան հոտն էր բուրում:

Արծիւը վեհօրէն ծաղիկներն էր դիտում, թէ չէն մեծացել արգեօք, իսկ ես անյազութեամբ իմ կարօտած, իմ փափագած բոյրն էի հոտոտում և անմեկնելի հոտից արբեցած՝ էլ ինձ զսպել չը կարողացայ ու գոռացի ամբողջ ուժով:

— Ազատութիւն, Ազատութիւն...

— Զայնիցս արթնացայ: Տեսածս երազ էր: Իարձեալ բլրի վրայ էի և քամին մեղմով օրօրում էր ինձ...

ՓՇՈՏ ԶԱՆԱՊԱՐՀԻՆ

Մենք նստել էինք սաղարթաշատ մատաղ կաղնիներէ տակ. անձրևը մանր շիթիւրով քամւում էր երկնքից, բայց մեր «տունը» չէր կաթում, որովհետև ճիւղերը միմեանց հետ կապել ու պնդացրել էինք տերևներով: Մեր նստած տեղից մի քանի քայլ հեռու՝ անմահական աղբիւրն էր քըլքըլալով հոսում. այդ աղբիւրը նշանաւոր էր իր երբեմնի ունեցած խորհրդաւոր այցելուներով, սակայն այժմ մեր ուշադրութիւնը գրաւել չէր կարողանում. շատ էինք ջարդուած:

Յուրտ էր և սոված էինք: Նոր հրահրուած կրակի վրայ խորոված վայրի խնձորները մեր ստամոքսին ոչինչ չէին տալիս, իսկ Շատախի ցուրտը, մեր ցնցոտի դարձած շորերի արանքով՝ իր ոյժն էր փորձում մեզ վրայ:

Մի այլ ծառի տակ, կրակի կողքին ես էի նստած, իսկ ինձ մօտ պառկած էր ընկերս, գլուխը ծնկանս դրած: Շատ էի յոգնած, բեկարած. ես էլ էի պսակել ցանկանում, բայց ընկերոջս հանգստութիւնը խանգարել չէի կարող: Անհաւասար կռուի մէջ նա վիրաւորուած էր և կռուի դաշտից մինչև այդ տեղ՝ երկու օր քայլել էր մեզ հետ հաւասար, առանց աղնքսլու, առանց նոյն իսկ շալակի պարկը վրցնել թողնելու: Այժմ նա պարկել էր ինքնամոռաց դրութեան մէջ, աչքերը փակած, առանց շարժուելու, առանց մի ձայնի. — միայն շնչառութիւնն էր, որ ուռցնում և իջեցնում էր կուրծքը:

Ես նայում էի ընկերոջս գունատ, նիհարած դէմքին. երկար ժամանակ չը խուզուած մազերը եկել, խճճուած փուռ-

Ղերով կախուել էին ճակատի մի կողքից, շրթունքները հըպուած էին իրար, իսկ ամբողջ դէմքին փայլում էր անխռով նինջի կնիքը:

Ընկերս բաց արաւ աչքերը, նայեց երեսիս, մի քիչ կանգ առաւ, և նորից ծանրօրէն իջեցրեց կոպերը, կարծես մի բան էր ուզում ասել, բայց չասեց: Անցաւ բաւական ժամանակ, և մի անգամ էլ ընկերս բաց արաւ աչքերը, երկար նայեց ինձ, գլուխը քիչ բարձրացրեց, ժպտաց:

— Չե՞ս ծիծաղի, — ասաց նա:

Չը հասկացայ ասածը. բայց ուրախացայ, որ նա ժըպտում է:

— Մի բան ասեմ, չես ծիծաղի, — կրկնեց նա:

— Է՛հ, դուն էլ... ինչո՞ւ պէտք է ծիծաղեմ. — պատասխանեցի նրան խորախուսական ձայնով, մտածելով, որ ընկերս անշուշտ մի գողտնիք ունի ասելու:

— Գիտե՞ս, — շարունակեց նա՝ նոյն ժպիտը երեսին, — յանկարծ միտս ընկաւ, որ ես մայր ունիմ այնպէղ, շատ հեռու... և սիրտս... ուզեց...

Ընկերս լռեց. իսկ արտասուքը երկու խոշոր կաթիլներով գլորուեցին ոսկրացած այտերի վրայով, մինչդեռ ժըպիտը դեռ նստած էր շրթունքներին:

Ես զգացուեցի, աչքերս լքցուեցին:

Ընկերս տեսաւ այդ և առանց այլ ևս մի բան ասելու՝ աչքերը փակեց, բայց այս անգամ նրա դէմքը տխուր էր, թախծոտ...

Եւ երեկոյեան, տոպրակը շալակած՝ ուժասպառ, ծանր թանչելով, նա էլի քայլում էր մեղ հետ նոյն ճանապարհով, դէպի նոր կուր, դէպի գերեզման...

Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ը

(Պետրոս Սերիմճեանի յիշատակին*)

Թաւշապատ դիւանի վրայ անհոգ տարածուած, ծուլօրէն ծխում էի ձեռքիս թանկանոց ծխախոտը, և քուլաներն անմեղ զուարճութեամբ բաց թողնում սենեակի մէջ: Միտքս էլ էր հանգստանում. ո՛չ մի բան չէր խանգարում իմ յետ-կէսօրեայ խաղաղութիւնս: Մէկ-մէկ միայն հարեան սենեակից ուրախ-ուրախ թռչկոտող երեխաներիս քրքիջներն էին տարածում, և էլի լուում:

Իսկ իմ դէմ ու դէմ, սե շրջանակում, պատի վրայից կախուած էր նրա պատկերը: Աննպատակ թափառող հայեացքս յանկարծ կանգ առաւ նրա վրայ և մեխուեց այնպէղ:

Հայդուկի տոպրակը՝ մէջքին, հրացանը՝ ձեռքին, փամփիւղշտակախները պինդ կապած, սօլերը հագին, մաքուր-մեղմ հայեացքն աչքերիս գցած՝ նայում էր նա ինձ:

Ու միտքս շարժուեց. և ես յիշեցի...

Յիշեցի ձիւնապատ, բարձր լեռները. յիշեցի խոր-խոր, մթին ձորերը, որտեղ ես և նա, մեր ընկերներով՝ ձեռք-ձեռքի տուած, սիրտ-սրտի յարած՝ սուրբ զաղափարի անունով մոլուած, մաքառում էինք, մազլցում՝ սարը ելնելու, խոտի արմատներ դաշոյնով հանում՝ մեր ստամոքսի բողբոջը լըռեցնելու... յիշեցի գեր-հերոսական մեր կուրները, սիրտ թրթռացնող մեր ռազմական խրոխտ երգերը, և ոտաբոքիկ՝ արնոտ, մեր մերկ ոտները... յիշեցի միասին տարած մեր այն տանջալից, բայց քնդցը օրերը... յիշեցի, և ծխախոտը նորից վառեցի, ու ծխի թանձր, կապոյտ քուլաներն ուղարկեցի դէպի պատկերը, նրան ծածկելու...

Խիղճս խօսում էր...

*Կախուած Աղբիւնապօլում, 1901 դեկտ. 9-ին:

Նոսրացած ծխի միջից հայեացքս նորից բնորոգատօրէն
ընկաւ պատկերին և էլ այնտեղից պոկել չը կարողացայ:

Պատկերը շարժուեց...

Եւ անձ կապոյտ ծխի արանքից շրջանակները յետ-
յետ խաղացին և պատկերը կամաց-կամաց կենդանանալով՝
ցած սողաց պատից, երկու քայլ արաւ, և պաղ-ցուրտ հայ-
եացքն աչքերիս սևեռած՝ առաջս կանգնեց:

Տոպրակը մէջքին էր, հրացանը՝ ձեռքին, իսկ վզի չորս
կողմը կապոյտ խալ կապած, — որ կախաղանի թոկի հետքն
էր: Ես սարսուցի և աշխատեցի չը տեսնել նրան, երեսս
շուռ տալ, կամ ծուխ բաց թողնել ծխախոտից՝ երեսը ծած-
կել, — բայց մեխուած էի. անշարժ, ճնշուած...

Իսկ նա նայում էր, նայում սպանող, ճնշիչ հայեաց-
քով: Եւ ես փորձեցի:

— Ընկեր, ասացի, — ես շատ ուրախ եմ...

Նա ժպտաց դմռն, դառն ժպտով, և բառերը սառան
շրթունքներին վրայ:

Բայց անձ փոքր առ փոքր նրա աչքերը բոցով վառ-
եցին, դէմքին վեհութեան փայլակը շողաց, երկու կնձիռ-
ներ եկան, նստեցին չքնաղ ճակատին:

— Ընկեր, — ասաց նա, — ընկեր... մենք ի՞նչ ընկեր ենք...
մենք էլ ընկեր չենք... Ի՞նչ դաւաճանեցիր մեր այն փայ-
լափայտ սուրբ գաղափարին: Եւ երբ քո նախկին ընկերներդ
անվհատ քայլերով անց էին կենում փուշ ու տատակով
ծայրէ ծայր լքուած այն ճանապարհը, երբ նրանք տանջան-
քի հնոցի միջից բանտի ցուրտ ու մռայլ պատերն էին
ճանդոտում անզօր եղունգներով, երբ կախաղանի վրայ
նրանց սառած դիակներն էին ճօճում քամու բերանից, երբ
հրացանի շիկացած գնդակները նրանց սրտերն էին խորո-
վում, անցնում, — դու նրանց մոռացած՝ անձնատուր եղար
կեանքի սին վայելքներին. դու նրանց մոռացած՝ երբեմն
այնպէս պաշտած, պաշտպանած վեհ ձգտումներդ քո թշուառ
«ես»-ի պատին մեխեցիր, և երբ նրանք ցրտից սառած,
փէտացած՝ քարէ բարձերի վրայ էին ննջում, դու տաք

սենեակներում թաւշով զարդարուն դիւանների վրայ հա-
ճոյք դրացիր...

Ընկեր... ո՛չ, մենք ընկեր չենք...

Բանի քո շուրջդ արիւն է հոսում և դու անտարբեր՝
մեռնող դոճերի բառաչն ես լսում ու սիրտդ չի պայթում
կատաղութիւնից, քանի արիւնդ այլ ևս թանկ արժէ. քեզ
համար, և քո ոտներդ ձեռն սահմաններում սառոյց չեն
կտրում, քանի չորս կողմդ սասանեցուցիչ անարդարութիւն-
ները թեկերը լայն բացած՝ թռիչքներ են անում, կեանքը
մեռցնում, արիւն սառեցնում և քո անխոռով կուրծքդ չի
մրրկում արդար դայրոյթով, ապա դու միայն մի Պիլա-
տոս ես, որ ընկերներիդ կարմիր արիւնով ձեռներդ լուս-
ցած՝ մի կողմ ես կանգնել... Ո՛չ, դու դաւաճան ես, որ գաղա-
փարդ ծախու ես հանել... Ո՛չ, մենք ընկեր չենք...

Նրա յուզալից վերջին բառերը սիրտ շանթող շեշտով
թնդացին սենեակում, և ես սարսափած, աչքերս բաց արի...

Նա էլի այնտեղ էր... սև շրջանակի մէջ, տոպրակը մէջ-
քին, սօլերը հագին, մաքուր, մեղմ հայեացքն աչքերիս զցած...

Կինս, երեխաներս, ազգականներս... Այն կապոյտ կա-
մարը, գարնան թռչնակների անոյշ երգերը, կարկաչուն
աղբերց քաղցր խոխոջները, պայծառ արևը, մախմուր դաշ-
տերը... էլ ես չեմ տեսնի: Ինչո՞ւ արեւը կարգացին արդէն,
վաղն առաւօտեան, իմ դաւանած գաղափարներին համար՝
հրացանների առաջ սէտք է կանգնեմ: Եւ հրեշտականման
երեխաներիս պայծառ դէմքերը գալիս, խաւարին բանտում
կանգնում են դիմացս... Սիրտս կծկում է, աչքերս՝ այր-
ւում. լիզուս կծում եմ, բերնիցս թռչող ցաւի աղափակը
զսպելու համար:

Սաւար է բանտը. խոնաւ, ցուրտ, մռայլ, և հրրորդ
օրն է, որ քունն անսահման հեռու է փախչում կարմրած
աչքերիցս: Յարդի վրայ պատկած, անզօր, ուժասպառ թե-
ւերս կրծքիս վրայ ծալած՝ աչքերս յառել եմ խաւարին, նրա
թանձրութեան միջից մի բան տեսնելու, նրանով զրազուե-

լու, բայց ոչինչ, ոչինչ... խոր է խաւարը: Իսկ դուրսը միայն իմ պահապանիս միատեսակ, համաչափ բայերի ձայներն են թնդում, և նրանց ձանձրացուցիչ բաղխումները տակ՝ ձմլում է հոգիս:

Դարձեալ խաւար է անթափանցելի, հեղձուցիչ խաւար... և ես աչքերս տնկել եմ նրան:

Բայց լոյսի մի փունջ պատուեց խաւարը և այնտեղ նորից ես տեսայ նրան, սուրբը հագին, տուրակը մէջքին... վզի չորս կողմը պատող կապոյտ խալից լուսոյ ճաճանչներ էին դուրս ցոլում, շրթունքներին փայլում աննման մի ժըպիտ, իսկ գեղեցիկ աչքերն ինձ էին նայում մի սիրազեղ, անոյշ հայեացքով:

Ես բազուկներս խանդավառ սրտով դէպի նրան տարածեցի: — Ընկեր, այդ դժ ևս, բացականչեցի:

— Ես եմ, — ասաց նա քաղցրահնչիւն ձայնով, — ես եմ, սիրելիս:

— Ինչո՞ւ համար ես եկել այս մռայլ բնակարանս:

— Մերձաւորներիդ անաւոր ցաւը արձագանք տուաւ սրտիդ խորքերում, քոնը մոռացար, և նրանց օգնելու վսեմ տենչանքով՝ յախուռն թափով եռացող կեանքի յորձանուտի մէջ սեփական բաւականութիւնդ գտնել ցանկացար: Դու կատարեցիր սուրբ պարտականութիւնդ, և ես եկայ քեզ այցելելու... չէ՞ որ մենք ընկերներ ենք:

Ապա նոյն անմեկնելի ժպիտը բերնին՝ կուացաւ և մաքուր, ընկերական ջերմ սիրոյ շրթունքներով՝ տաք-տաք համբույրներ դրաւ ձակատիս:

Միտս լայնացաւ, հոգիս պարարուեց երջանիկ լուսոյ ճառագայթներից և ուրախութեան արտասուքները երեսս լուացին...

Բայց նա գնում էր...

Նա կամաց-կամաց հեռացաւ ինձնից էլի ժպտալով. լոյսն աղօտացաւ և նա ձուլուեց խաւարի հետ:

— Մի գնա, ընկեր ջան... ես ել եմ գալիս. — կանչեցի ւետևից և ոտքի թռայ:

* * *

էլի՛ նոյն բանտը, խոնաւ, մռայլ և ցուրտ: Օրը բացում էր. կեանքիս վերջին օրը: Բայց ես հանգիստ էի, մխիթարուած: Մենք ընկերներ էինք...

Ք Ա Ր Ա Ն Ձ Ա Ի Ը

Արտոսի փէշի վրայ, ուղիղ շքեղազարդ հովտի ծայրում, որտեղից դէպի Շատախ տանող լեռների կուտակումներն են սկսում, փոքրիկ, վճիտ աղբուրի կողքին գտնւում է մի ընդարձակ քարանձաւ: Ոչնչի չէ ծառայում այդ քարանձաւը. ամառուայ շոգ օրերին միայն, երբ Ամիրանցի Մուստաֆա-փաշայի խաշները բերում են սար, հովիւները մէկ-մէկ գիշերում են այնտեղ: Իսկ այժմ հոկտեմբերի սկզբները լինելով՝ նրանք վաղուց արդէն իջել էին աւելի տաք տեղեր, և արօտներն ու լեռները մնացել էին վայրի ոչխարների ու այծերի տրամադրութեան տակ: Մէկ-մէկ միայն Շատախու գիւղերից վստահանում էին գիշերները լեռների ծայրերն ու ժայռերը քերելով անցնել դէպի Գերծ, այնտեղից Վան մտնելու համար:

Եւ հեշտ չէր այնտեղով անցնելը. զանազան առասպելանման պատմութիւններ էին տարածուել շրջակայքում, որ իբր թէ Արտոսի փէշերին ոտք դնողն այլևս տուն չի վերադառնում, անհետանում է, նրան բռնում են «աներևոյթները»: այդ պատճառով քուրդ կամ տաճիկ ճանապարհորդները Ոստանի վրայից էին անցնում դէպի Թաղ, զգալի շրջան կազմելով...

Բայց այն գիշերը քարանձաւում ինչ-որ մարդիկ էին տեղաւորուել, որոնք ոչ հովիւների և ոչ էլ ճանապարհորդների էին նմանում: Քարանձաւի ձախ կողմում թէ՛ կրակ էր արուած, որի լոյսը դրսից չէր երևում, իսկ չորս կողմը նստոտած էին մի խումբ երիտասարդներ, քրքրուած շոբերով ու ոտնամաններով. բայց ամեն մէկը զոյգ-զոյգ փամփուշտակաւներ կապած, դաշոյնը կողքին, իւզամանն ու թիթեղեայ ջրամանը միւս կողքից քարշտուած, մի-մի կտաւից կարած տուրակներ մէջքներին պնդացրած, և հրացանն էլ պատրաստի՝ ծնկներին դրած:

Հայդուկներ էին: Չանազան կողմերից ու երկրներից Մեծ Գաղափարը նրանց բերել, միացրել էր այդտեղ, և երկար ժամանակեայ միասին կրած դառնութիւններն ու տանջանքները նրանց

մէջ կուել էր անբաժանելի ընկերական մի կապ. միայն գնդակն էր նրանց իրարից խլում:

Քարանձաւի երկու կողմերում հսկում էին հայդուկներից երկու ուրիշ երիտասարդներ, անդադար մի քարից միւսն անցնելով, գիշերային մթութեան միջից ուշադրութեամբ ականջ դնելով ամեն մի ձայնի, ամեն մի շքիկոցի: Ո՛վ գիտէ. թէ և այդպիսի ժամանակ այդտեղ սատանաներն էլ երևալ չէին կարող, բայց հայդուկային կեանքում պահապանութիւնը մի սրբագործուած օրէնք է, որին պէտք էր հպատակուել:

Իսկ քարանձաւի ներսը, կրակի վերևի կողմից հայդուկներից մէկն է պառկած. նրա դէմքը պլլուած է, աչքերը կիսաբաց, երեսը՝ սկզբացած, և դառանցում է տաքութեան մէջ. ոտների տակերն ու երեսն ուռել են, ջրակալել, սպիտակ փուչիկներով բարձրացել: Նրա շարուարի մի փողը — ծնկնից ցած՝ չը կայ, պատուտուած է, քրքրուած, փաստակը՝ հնամաշ և ծակերով, որոնցից երկուսն՝ ապարդիւն անցած գնդակների հետքեր:

Փոքրիկ աղբրակից ձակատին քսուող պաղ ջուրը նրան չի օգնում, նա ուշքի չի գալիս, իսկ իրենք վաղը պէտք է ձանապարհ ընկնեն. դեռ որքան տեղ ունեն անցնելու... Գոհնէ ոտքերին մի ձար պէտք էր անել:

Եւ հայդուկներից մէկը, աւելի փորձուածը, դանակը հանեց գրպանից, և հիւանդ ընկերոջ երկու ոտքերի ջրի ուռոյցքները պատռեց, ջուրը բաց թողեց, ապա հանեց դաշտը, ձայքը խոթեց կրակի մէջ, և երբ շիկացաւ, կասկարմիր դարձաւ, հանեց կրակից ու սկսեց ոտների տակի բըշտիկները դաղել...

Ճենձերային խանձահոտութիւնը տարածուեց քարանձաւում. քարասիրտ հայդուկների աչքերից արցունք քամուեցան:

Մի քանի ժամ անց՝ հիւանդ հայդուկը ուշքի եկաւ, նայեց փալաս-փուլասով փաթթած ոտներին. ինչ որ սասայ և քնեց հանգիստ, անխռով քնով:

Առողջանում էր...

Ա Ս Ս Ա Ք

I

Մոնչում է փոթորիկը, ծփում են Աղթամարի կապոյտ ջրերը, փրփրում, ուռչում, բլրանման կոհակներով զարկում ժայռոտ ափերին, և ուժեղ շառաչմամբ փուլ գալիս, ձուլոււմ ջրերին ու յետ նահանջում, նոր-նոր արշաւող կոհակներին ազատ ձանապարհ տալու համար:

Եւ խորին խաւարի ու բնութեան արհաւիրքների միջից մի թեթև նաւակ ալիքների վրայից երբեմն անդունդը սահելով, երբեմն դէպի վեր, երկինք թռչելով՝ Աղթամարի յուզուած երեսն է ահօսում:

Կոհակների ձեռքին խաղալիք դարձած փոքրիկ նաւակն էլ վաղուց է, որ չէ լսում դեկին, և նրա մէջ նստած մի խումբ մարդիկն՝ այլևս յոգնած կատաղի ալիքների դէմ մղած պայքարում՝ իրենց յանձնել են փոթորկի կամքին:

Մինչդեռ հէնց իրենք են փոթորիկը:

Մի ամբողջ մարտիրոս ժողովրդի լեռնացած վիշտն ու յոյզն իրենց սրտերում ամբարած, տուն-տեղ մոռացած, հանգիստն ուրացած, նրանք լեռներին են հաւատացել իրենց տրտունջը, և գնդակներին՝ իրենց բողոքը: Նրանք այդ երկրի տանջանքների ծնունդն են, ըմբոստութեան մարմնացումը, արեան բովի մէջ կուռած, և հրդեհներում կոփուած: Նըրանք մոնչում են, երբ ուրիշները քծնում են և աղերսում, և նրանց սիրտը թնդում է հրաբուխի նման, երբ մորթուող կանանց ու երեխաների ձիչերն են լսում:

Եւ իրենց նման անհանգիստ, իրենց նման փոթորկուած ալիքների վրայից նրանք գնում են դէպի այնտեղ, միւս կողմը, որտեղ նոյնպէս արիւն է ծորում, արցունքը հոսում և հեծեմանքն ու անէծքը միասին խառնուած՝ երկիրը դողացնում: Նրանք գնում են, որովհետև նրանք են և

րի փրկարար ոգին, որովհետև նրանք են, որ բոլոր տանջ-
ւածները համար պէտք է բողոքեն, և իրենց առնական կրթի-
քերնին դէմ տան վահանի նման՝ հարուածների առաջ:

II

Մենչում է փոթորիկը:

Եւ Գէորգ-Չաւուշը նաւակի մի ծայրին նստած, ուշա-
գրութիւն չի դարձնում չորս կողմը շառաչող ալիքների
ծփոցներին. նա չի նկատում, որ Աղթամարը ետում է,
փրփրում, այլ արծուի աչքերը սևեռած խաւարին, կարծես
ուզում է պատուել մթութեան թանձր քողը և այնտեղ, հե-
ռուն թափանցել:

— Էլ ալիքներին չեն կարող յաղթել, — ասացին թիա-
վարները, Գէորգ-Չաւուշին. — կորցրել ենք ուղղութիւնը...
ձր կողմն ենք գնում, չը գիտենք:

— Ալիքները... թող տանեն, որտեղ ուզում են. — պա-
տասխանեց Չաւուշը, և նորից աչքը տնկեց խաւարին:

Խիզախող յորձանքները մի անգամ էլ գրոհեցին, գրկե-
ցին նաւին, երկինք հանեցին, և տակից սահելով բաց թո-
ղեցին բարձրից. նաւակը ճոնչաց, տնքաց, տատանուեց աջ-
ձախ և ալիքների ուժգին մղումով՝ շարտուեց առաջ:

Ուղիղ դէմ ու դէմ, մթութեան շղարշով դէմքերը պատած
հսկաների նման, վիթխարի ժայռերն են ոտները խրել ծովի
յատակը և չեն էլ զգում, թէ ալիքներն ինչպէս են կատաղած՝
իրենց ոտները լիզում ու ձեռնում. — Նաւը նրանց դէմ առաւ:

— Օ՛, սիրած ժայռեր, — ասաց Չաւուշը. — դէհ, աղէրք,
իջնենք. ան ափը:

Մի քանի ջրուտ բազուկներ ձգուեցին դէպի ժայռերը,
նաւը իր տեղում մեխուեց, և միմեանց յետևից մի խումբ
տղամարդիկ, ոտքից մինչև գլուխ գինուած՝ ափը դուրս թռան:

III

Իսկ իրենց յետևում Աղթամարը դեռ շարունակում էր
ոռնալ ու գոռալ:

— Շատ ենք շեղուել, — ասաց Աստարը, — մենք կծվակի
մօտերն ենք իջել:

— Այո՛, — պատասխանեց Չաւուշը, — բայց քնաս չունի.
գիշերս լեռների վրայից կը շարունակենք մեր ճանապար-
հը, մինչև լոյսը կը բացուի:

Ու նրանք շարժուեցին՝ թրջուած շորերով, ցուրտ քա-
մուն գիմպրաւելով:

Ծովափին ընկած ճանապարհը շատ է քար քարոտ ու
տաժանելի. նրանք գլորում են, նորից բարձրանում, քա-
րերը գրկում, ժայռը մագլցում, էլի ցած սողում, մասներ-
նին արլենոտում, ծնկներնին ջարդում, բայց առանց «ուֆ-
փի», առանց ցաւ արտայայտող որևէ ձայնի:

Այդ երկրի ոգիներն են դրանք, տանջանքում բովում, և
արհամարհում են բոլոր տանջանքները:

Իսկ որսորդները... Ինչէր չէին տայ, եթէ այդ ամեն
տեղ լինող, բայց միշտ աներևոյթ ոգիներին բռնել կամ ջնջել
կարողանային: Բազմաթիւ անգամ ցանցեր էին գցել, բայց
ապարդին: Փրփրում էր փաշան, նոր դաւեր նիւթում, միմ-
եանց յետևից հրամաններ արձակում, որ ամեն տեսակ
զգուշաւորութիւններ ձեռք առած՝ բոլոր անկիւններում
նրանց որոնեն, նրանց սպասեն:

IV

Խումբը շարժում է. զրոյց անելու կամ հանգստանա-
լու ժամանակ չունին. մէկ-մէկ, միայն առաջնորդի «քելէք»
շտապեցնող ձայնն էր լսում: Եւ նրանք քայլում էին ծո-
վափին ընկած քարքարուաներով:

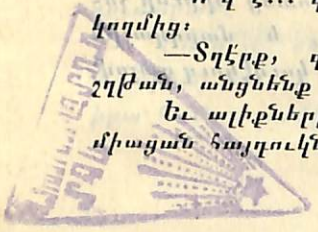
Յանկարծ քարերի տակից ինչ-որ ուրուականների մի
երկար շարան իրենց դէմը ցցուեց. կառավարութեան
պահակախումբն էր այդ, որ գիշեր-ցերեկ հսկում էր այնտեղ,
համոզուած լինելով, որ Գէորգ-Չաւուշը իր արծուիկներով փո-
թորիկներին անգամ դադար չի առնում, ու կարող է պա-
տահել, որ այդ գիշերն էլ այնտեղ երևայ:

— Ո՞վ է... կանգնիր, — թնդաց հրամանը պահակախմբի
կողմից:

— Տղէրք, դօրքն է. — կանչեց Չաւուշը, — պատուեցէք
շղթան, անցնենք լեռները:

Եւ ալիքների ծփոցներին ու փոթորկի ոռնոցներին
միացան հայդուկների հրոցանների որոտոցները: Պահապան-

Handwritten notes in Armenian: 4506, 6002-411, 1142-2002

ները յետս ընկրկեցին, քարերի տակ սպանուածների դիակները թողնելով: Բայց շուտով ուշաբերուելով՝ քարերը վահան բռնած, սկսեցին կարկուտի նման ամեն կողմից գնդակներ տեղադրել:

Յետևից՝ ծովը, առաջից՝ զօրքը...

— Յառնջ, լեռները, — Չառուշն էր, կանչեց, դարկեց շղթային և իր խմբակով պատուեց ու անցաւ:

V

Մռնչում է փոթորիկը, ոռնում է ծովը, իսկ նրա քարքարոտ, ապառաժ ափին ընկած է Աստաբը կրճքից վիրաւոր, որտեղից կարմիր արիւնը ծոր-ծոր շիթերով կողքի քարերն է ծիրանի ներկում: Վիրաւորուած է Արծուելի Աստաբը. թշնամու գնդակը իր գործն է տեսել, և ընկերները չը նկատեցին, թէ ինչպէս նա ընկաւ թեթեւ տնքոցով, առանց անէծքի, առանց դանդաղի:

Մթազնող աչքերը չորս կողմն է յածում կտրիճ Աստաբը, և ձեռքը մեկնում դէպի անբաժան, իր կեանքի ընկեր—սիրած հրացանը. բայց վերքը ծանր է. թուլացած ձեռքը կամաց իջնելով՝ նորից դարկուած է ապառաժ գետնին:

Ընկերները՝ հեռու, օթոցը՝ քարեր, բարձր՝ սպառաժ, իսկ իր դիմացից ուրուականները բարձրանում են և հետըզհետէ մօտենում ափին: Տաճիկներն են այդ, որ դէպի նրան են յառաջանում զգուշաւոր քայլերով:

Ուժգին դարկերով բարբախեց սիրտը վիրաւոր արծուի... և յանկարծ ցնցուեց Աստաբը. սպառուած ուժերն անյայտ աղբիւրից լցուեցան հողին, և ամուր ճանկով ճանկեց հրացանը, համբուրեց նրան և ուժեղ թափով նետեց ծովի մէջ:

Եւ երբ հրացանի ջրին դարկուելու ճղփոցը լսուեց, ինքն էլ ծառացաւ, մի խոր հառաչանք արձակեց կրճքից, անեղ ուստիւնով նետուեց դէպի ծով, հրացանի ետքից...

Եկաւ թշնամին, մօտեցաւ ափին, հոտոտեց արիւնը հերոս-հայդուկի, նայեց փրփրայոյզ ծովին, և մարդկային մարմնի ջրերին դարկուելու ձայնը լսելով, կուզէկուզ գալով՝ յետ փախաւ ափից:

ՍԱՐՍԱՓԻ ՕՐԵՐԻՑ

Առաւօտեան մթնշղղին սարի ստորոտին ծայր տուաւ մի անագին—սև գնազուած, որ սարսափ ազդող խորհրդաւորութեամբ առաջ էր շարժուած:

Շաքիլն էր: Նորդուզից հաւաքած իր արիւնուռչտ ապատակներով դէպի Վան էր արշաւում, Այգեստանի հերոսական ճիգերի գերեզմանն ստեղծելու:

Գիւղը նկատեց զանգուածը. նրա սովոր աչքը տեսաւ ճանաչեց, և իրեն կորցրած՝ կճկուեց, կուշ եկաւ:

— Փալիս են, փախէք... — Ընդհանուր լրման բողբոջի լսուեց մէկի «փրկարար» ձայնը, և կիւն, երեսայ, ծեր ու տղամարդ, ով ինչ կարող էր, կոնակն առնելով ցանուցիւր եղան զանազան ուղղութեամբ, սար ու ձորերում, քար ու քոյրերում ապաստանելու, կեանքը փրկելու:

Այրի Խուռիկն էլ, որի ականջը միշտ մի որ և է ձայնի էր սպասում, ամբողջ մարմնի մէջ գողոց ամբարած՝ դրսից տուն վաղեց:

Դեռ անցեալ տարի, երբ իր ամուսնուն Հայոց-Չորում սպանել էին, էլ իր համար ոչ մի սփոփանք, ոչ մի թանկագին բան աշխարհիս երեսին չէր մնացել, բացի Բազիկը, իր մի տարեկան, մինուձար տղան, որին այնքան էր սիրում, որքան կարող էին սիրել այն գիւղի բոլոր մայրերը ի մի գումարած:

Բայց չէ, մենակ Բազիկը չէր. կար էլի մի անշունչ առարկայ ևս, որ այրի Խուռիկի սրտում կարողացել էր իրա համար բաժին գրաւել:

Դա մի կապոց էր...

Մարդուն կորցնելուց յետոյ, այն ամենը, ինչ որ Բազիկի բախտաւոր ապրելուն կարող էր նպաստել մեծացած ժամանակը, Սուռիկին աչքի լոյսի պէս հաւաքել, այդ կապոցումն էր ամփոփել, և ամեն անգամ, երբ բաց էր անում կապոցն ու միջի իրերը մէկ-մէկ վերցնում, նայում, գուր-գուրում,—նրա երեսին մի այնպիսի դմայլանք ու բաւա-կանութիւն էր ցոլում, որ կարելի էր մտածել, թէ այդ ըոպէին նրա համար Բազիկին առանց կապոցի և կապոցն առանց Բազիկի՝ նշանակութիւն չունեն:

Եւ երբ սարսափի ձայնը տարածուեց, իսկ հրոսախումբը մթութեան միջից աւելի որոշուեց, որ դէպի գիւղն էր արագ արշաւում, այրին վեր թռաւ, գրկեց Բազիկին, կապոցն էլ հետը և լեղապատառ դէպի սարը վազեց:

Մարը հետու էր. իսկ հրացանների ձայներն ու սպան-ւողների բառաչոցներն արդէն սկսել էին օդը թնդացնել-մի քանի ըոպէ էլ և գիւղի ծուխը երկիրքը սևացրեց:

Յետ նայեց Սուռիկը, դողաց, սարսուռաց, երկու գան-ձերը հուպ տուաւ կրծքին, և մահաշունչ ահից ուժիրը հաւաքած՝ զօռեց ոտներին:

Վազեց մի կէս ժամ. կէս ժամ էլ վազեց. սարը դեռ չը կայ... Ոտներն արդէն ծալում են, թոքերը սեղմում, շունչը կտրւում, կոներն արդէն թուլացել, և ոչ Բազիկին, ոչ էլ կապոցը պահել չեն իշխում. երկուսն էլ սահելով՝ քիչ է մնում ընկնեն:

Սուռիկն այլ ևս ոչինչ չի զգում. խելառի նման դէս-դէն է նայում, մի ելք մտածում, բայց մթազնած ուղիղին ոչինչ չի նստում: Նորից գերբնական ճիգեր թափելով՝ աւելի շուտ թաւալուելով, քան թէ վազելով՝ դէպի սարն է դիմում:

Յանկարծ... նրա աչքերը փայլեցին բերկրանքով: Ուղիղ իր առաջ, ձորի բերանում, երևաց մի խոր, ահաւոր մի փոս:

—Կապոցը նետեմ այս փոսը, յետոյ կը հանեմ մի կերպ... ոչ ոք չի տեսնի.—անցաւ նրա մտքով, յետ յետ նայելով մի շարժում գործեց և կապոցը թռաւ անյատակ հորը:

Թեթևացած մայրը հրեխան պինդ սեղմած գրկին, նոր ոյժ ստացած և ոգևորուած նրանով, որ իրեն անշուշտ պիտի յաջողի երկու թանկապին իրերն էլ փրկել, թռաւ ձորի միջով, և առանց մի ըոպէ հանգիստ առնելու, փրկարար սարի դօշը բարձրացաւ, ու այժմ միայն հոգոց հանելով՝ կծկուեց մի մեծ, ապառաժ քարի խոռոչում:

Անցաւ մի երկու ըոպէ. բայց Բազիկն իսկի ձայն չի հանում... գուցէ քնած է:

Սանդաղատանքով այրին կռացաւ ու կրկին նայեց: Նայեց, ծառացաւ տեղից, նորից կռացաւ, նայեց երեխին, նորից վեր ցատկեց, և անեղաձայն, հոգի խորովող մի ճիչ հանելով՝ գետին տապալուեց...

Մահահոտ տափնապի և շփոթի ըոպէին, որդուն փըրկելու ճիգերով շմուռած՝ թշուառ Սուռիկը կապոցի փոխարէն՝ որդուն էր անդունդը նետել...

Մ Ե Ծ - Տ Օ Ն Ի Ն

Հուսանալուն մի ժամ էր մնում:

Պարզկայ գիշեր էր, այդ լեռնոտ տեղում ցուրտն զգալի, բայց սենեակում տաք էր: Ուրախ ճարձատիւններով՝ չոր փայտը բուխարու մէջ բոցավառուած՝ ջերմութիւն էր տարածում չորս կողմը:

Բուխարու առջ շատած էր Տէր-Ակոփը, ծերունազարդ գլուխը թեքած՝ ծնկներին դրած Աստուածաշնչին, սաղմոսներ էր քաղում. իսկ իրա պառաւ տիրակիւնը բուխարու միւս կողմին կուշ եկած՝ խորշումած ձեռները կրծքին խաչած, գլուխը խոնարհած՝ հանդարտ, անձայն լալիս էր և արտասուքն ակօսելով նրա վշտոտ կրեւը, առատ կաթիլներով ցած էր գլորում, և շրթունքների մօտ ծծւում սպիտակ քիթկալի մէջ:

Եւ այդ նոր չէր: Այն օրուանից, երբ իրանց Արէլը կորաւ: Այդ օրուանից ամեն օր նոյնն էր կրկնում: Տէր-Ակոփը, միանգամայն փշրուած պատահած դժբախտութիւնից, էլ եկեղեցի գնալ, գանգը բաշել չկարողանալով, Հին և Նոր կառկարանների մէջ էր գտնում իրա միտթարութիւնը: Ակոնցը ծերուկ աչքերին հագցրած՝ առաւօտուանից մինչև ուշ գիշեր, անվերջ կարդում էր ու կարդում, իսկ երբ աչքերը շաղում էին, տառերը շփոթւում, միմեանց գլխով ընկնում, նա իր դողացող ձեռներով փակում էր գիրքը, մտնում անկողին, և այնտեղ էլ սկսում սաղմոսներ մըմնջալ: Տիրակիւնն էլ, հէնց որ տէրտէրը Աստուածաշունչը դնում էր ծնկներին, ինքն էլ նստում էր և անձնատուր լինում իրա անձայն լացին:

Այս անգամ արդէն երբորդ Զատիկն էր, որ նրանք վշտաբեկ, սրտախորով՝ երկար գիշերն անց էին կացնում ա-

ռանց Արէլի, առանց աչք կպցնելու, անքուն, կարծես մի խորհրդաւոր հսկում կատարելով:

Տէր-Ակոփն ակնոցը դրաւ աչքերին, ուզում էր կարգալ, բայց մէկ էլ՝ գիրքը ցած դրաւ, ակնոցը վերցրաւ, ծալից ու մարող աչքերը գցեց աստիճանաբար հանգչող կրակին. նա այդ բովէին իր սրտի խորքերում ցանկանում էր, որ պառաւն սկսի խօսել՝ խուսակցութեան անսպառ նիւթ մատակարարող Արէլից, բայց պառաւն իրա անքուն աչքերը գցած ծնկներին, յամառութեամբ լուռ էր կացել և սրտումը եռացող վշտից՝ դանդաղօրէն գլուխն օրօրում էր, և մէկ-մէկ, մատների ծայրով՝ աչքերում հաւաքուած արտասուների կաթիլները փրցնում:

— Երբորդ Զատիկն է լուսանում, բայց մեզ համար՝ սե ու մթին...— վերջապէս մըմնջաց տիրակիւնը, կապոյտ թաշկինակով կարմրած աչքերը սրբելով:

— Մեծ է Աստուծոյ գօրութիւնը, այ կնիկ, մեծ...— պատասխանեց ծերունին, ուրախսնալով, որ Արէլից պէտք է խօսեն.— կամք Տեառն օրհնեալ եղիցի... ինչո՞ւ ես քարով տալիս Աստծուն:

— Ես Աստծուն քարով չեմ տալիս. ծառայ եմ Նրան... բայց ի՞նչ անեմ, սիրտս չի դիմանում... ախր թաթախման իրիկունն անցաւ, անս Զատիկն էլ կանգնած է դռանը, ամենքն ուրախ սրտով «Շնորհաւոր Զատիկ» պէտք է ասեն, իսկ մե՞նք... ինչո՞վ ուրախանանք. էլ ո՞վ ունէինք, բացի Արէլից... և դեռ ապրում էլ ենք... պինդ է ճակատնիս...

— Աստուած մեծ է, Աստուած մեծ է.— աւելի իրան, քան թէ կնոջը յուսադրելով՝ ասաց Տէր-Ակոփը, ձևացնելով, թէ՛ անս Աստուածաշունչը պէտք է ձեռքն առնի, մինչդեռ սպասում էր, որ պառաւն էլի կարտասանէ այն սիրելի անունը, և ինքն ականջ կը դնի:

— Գոնէ մի բանում մեղաւոր լինէր,— գլուխը տարուբերելով՝ մըմնջաց պառաւը.— եթէ ուրիշները չեն իմանում, մենք ի՞նչ գիտենք, որ նա մեղաւոր չէ. բայց մեզ չհաւատացին... ու տարան...

— Եթէ ուրիշները չը գիտեն, Աստուած գիտէ: Նա արդարին մեղաւորի հետ չի դասի.— Խրատեց տէրտէրը, սակայն ինքն էլ համոզուած լինելով, որ այդ հազարերորդ անգամ կրկնած պատճառարանութիւնները շատ քիչ մխիթարական են տիրակնոջ համար:

— Մեզ չհաւատացիր, չհաւատացիր...—սրտի ցաւերը մեղմելու համար ծնկները իւր խորշամած ձեռներով շփելով՝ շարունակեց տիրակինը.— Էն սե ու մթին օրը երեխաս իսկի տնից դուրս էլ չէր եկել, մի տեղ չէր գնացել... բոլորը «նրա» բաներն էին. «նա» մատնեց: «Նրա» սիրտն էլ մերի նման կակձայ, կրակ ընկած վառուի, որ իմանայ, թէ ինչ էր իրա արածը:

— Հա՛, հա՛... «նա» մատնեց երեխա.— համաձայնեց տէրտէրն ու դողդոջուն մատներով իւր ձիւնահեր միրուքը շփեց, միննոյն ժամանակ յարմար համարելով մատներէց մէկն աչքերի մօտով անցկացնելու, ուր մի կաթիլ արտասուք բռնադատօրէն եկել, կախուել էր, և տէրտէրի հոգեկան դրութիւնն էր ուզում մատնել տիրակնոջ, որից ծերունին միշտ թագցնել էր ուզում:

— Երբ «նրանք» եկան գիւղն ու խառնակիչներին էին ման գալիս,— առաջ տարաւ պառաւը,— տունն աւերուածը ծածուկ գնաց ու յայտնեց սուտ տեղից, թէ՛ մէկն էլ Արէշն է. Մոսկով է կարգում... շորերը մի տեսակ են, և իրան, չնայելով որ տանուտէր է, խայտառակել է:— Քո տունը հրեղէն սուր ընկնի, բա կարգացողի շորերը սնց կը լինին... սե՛ հացին կարօտ մնաս, բաս ինչպէ՛ս չխայտառակէր քեզ, որ իրա առաջ էն խեղճ, հիւանդ Մաթոսին ոտիդ տակը տուած՝ ջարդում էիր...

— Հա, վատ էր ջարդել.— հաստատեց տէրտէրը.— քիչ էր մնում, պիտի մեռնէր. գնացի, սրբութիւն աուի... էհ, թող Աստուած լինի «նրա» դատաւորը:

— Աստուած վատ մարդու դատատանն ուշ է անում.— արտնջաց տիրակինը.— «նա» իրանն արել, պրծել է. թող մեր ջանը դուրս գայ:

Պառաւը լսեց. լուռ էր և Տէր-Ակոփը: Եւ նրանք այդպէս երկամր-երկամր նստեցին լուռ ու մունջ: Դուրսն էլ ձայն-ձուն ղեռ չէր լսում բոլորովին. երբեմն միայն՝ դռան առաջ կուշ եկած Բողաբն էր երազի մէջ թշնամու հանդիպում, մի երկու անգամ քնի մէջ մոռում, ու նորից լուռ:

Բուխարու մէջ կրակը բոլորովին պակասել էր, իսկ տէրտէրի և տիրակնոջ չորացած մարմիննին ջերմութիւն էին պահանջում. պառաւը դանդաղելով մօտ բերաւ մի գիրկփայտ, և դիք-դիք շարեց բուխարու մէջ. կրակը կամաց-կամաց նորից սկսեց բորբոքուել:

Տէր-Ակոփը, որ բաւական ժամանակ լուռ և անշարժ նստած էր, կրակի զուարթանալու հետ՝ կարծես ինքն էլ սկըսեց կենդանանալ: Վշտի թանձրութիւնը, որ եկել, նրա ծերուկ դէմքին էր նստել, կտմաց-կամաց սկսեց տեղի տալ, և վշտի փոխարէն՝ մի խորտ կայտառութիւն երևաց նրա մէջ:

Արդէն լոյսն ընկել էր. Տէր-Ակոփն ուշադրութեամբ դէպի դուրս ակննջ դրաւ, կարծես այնտեղ ծանօթ ոտնաձայներ լսելու դիտաւորութեամբ, ծերուկ աչքերը յառեց, ապա արագութեամբ ձեռքը մեկնեց Աստուածաշնչին, ակնոցները հաստատեց իրա տեղն, ու ինչ-որ անյայտ աղբիւրներից ստացած զօրութեամբ զինուելով՝ սկսեց ոգևորուած կարդալ սիրած աղօթքները:

Նա երբէք այդպէս ջերմագին չէր գիմել իր սիրած գրքին. նրա ձայնն այս անգամ աւելի բարձր ու պարզ էր հնչում և ամեն մի «ո՛վ Տէր» կանչելուց՝ կարծես իր հոգին մասնիկների բաժանած՝ այդ մասնիկներից մէկն ու մէկը իր ազազակի հետ դէպի վեր, դէպի երկինք էր ուղարկում: Ուրքան էլ անգոր էին նրա անքուն և տարիների աշխատանքի տակ մարած աչքերը, բայց և այնպէս՝ այս տոռաւօտ փայլում էին, տաքացած մի ներքին կրակից:

Տէր-Ակոփն այդ բոպէին ոչ թէ մի ալևոր, որգեկորոյս քահանայ էր, այլ իրա հոգեղէն պատեանից դուրս եկած՝ Յուսոյ և Հաւատի մարմնացում: Այդ ինչ «Յոյս», ինչ «Հաւատ» էր, որ այդքան ուժգնօրէն եկել, համակել էր Տէր-Ա-

կոփին, ինքն էլ չգիտէր. այս կայ միայն, որ նա հոգեպէս վեր սլացած՝ մոռացել էր աշխարհայինն ու ձուլուել անհունի հետ:

Եկուոր քահանան եկեղեցու զանգը քաշեց, և անուշ ձայնը մեղմ զօղանչիւնով տարածուեց առաւօտեան թարմ օդում, գիւղում Զատիկն աւետելով: Տիրակինը գողացող ձեռքով խաչ հանեց, հառաչեց ու մրմնջաց սրտախորով ձայնով.

— Ա՛խ, Արէլ... ա՛խ, որդիս...

Տէր-Ակոփն ուշք չգարձրեց կնոջ հառաչանքին. նա իր աղօթքներն էր կարգում: Տիրակինը մի քիչ լուռ մնաց, ապա գլուխն օրօրելով՝ կանչեց.

— Ա՛խ, Աստուած, քարասիրտ Աստուած...

Տէր-Ակոփն այս անգամ, առանց գլուխը շարժելու, աչքերը վեր քաշելով ակնոցից, նայեց իրա պառաւին, մի անհանգիստ շարժում գործեց, ու նորից սկսեց կարգալ, աւելի բարձրաձայն, աւելի զգացուած:

«Տէր լոյս իմ և կեանք իմ, ես յուժե՞ երկեայց. Տէր պաւէն կենաց իմոց, ես յուժմե՞ գողացայց»:

Տիրակինը հեծկտաց: Հեծկտաց, ո՛չ տէրտէրի կարգացածի տպաւորութեան տակ, որից ոչ մի բառ չէր հասկանում, այլ սրովհետև եկեղեցու զանգն աւելի ու աւելի բարձր էր զօղանջում, բոլորին զէպի ուրախութիւն կանչելով, մինչդեռ իրա, պառաւի սրտում արինն էր ծօթում: Տէր-Ակոփը մտաբերում էր կարգալիս տեղին, որ չկորցնէ, գլուխը բարձրացրեց, կիսազարմացած, կիսաբարկացած նայեց կնոջն ու սաստեց հրամայողի ձայնով:

— Ա՛յ կնիկ, լռիր...

— Ի՛նչ, դու էլ... նեղացած խօսեց պառաւն ու երեսը մի կողմ թեքեց:

— Լռիր, այ կնիկ, — կրկնեց ծերունին, և ուրախ-ուրախ ծիծաղելով՝ կանչեց. — Երեխաս գալիս է... ուրախացիր:

Պառաւը կարծեց, թէ՛ իրա դժբախտութեան ընկերը կամ ցնորուել է, կամ պատրաստուում է ցնորուելու, և հէնց

այդ մտքից՝ նրա գլուխը պտտուեց, թուքերը կծկուեցին: Իսկ Տէր-Ակոփը, ղէմքն աւելի պայծառացած՝ շիշտեց:

«Լուր Տէր, ձայնի խնդրուածաց իմոց յաղաչել առ Քեզ... Դուրսը մի ձայն լսուեց. Բողաբը կատաղի հաչիւնով վրայ պրծաւ, որին յաջորդեցին նրա ուրախական վեպտոցները:

Տէր-Ակոփը արագ շարժումով գիրքը թոցրեց ծնկներից, և ձախ ձեռքը գետնին զիմհար տալով՝ կարծես պատրաստուելով տեղից ցատկելու, շնչառութիւնը զսպած՝ երեսը ղէպի դուռը դարձրեց, տիրակինն էլ յուզուած՝ նոյնպէս երեսը շուռ տուաւ, և երկուսով արձանացած՝ անշարժ ղէպի դուռն էին նայում, կարծես այնտեղից կեանք սպասելով:

Յանկարծ դուռը բացուեց և մի գունատ, քայց ուրախ ժպիտը շրթունքներին թրթռացող, քսան-քսանուհինգ տարեկան տղայ՝ ներս ընկաւ սենեակ.

— Քրիստոս յարեաւ ի մեռելոց. — հնչեց նրա ուրախական ձայնը սենեակի լուսթեան մէջ:

— Արէլ... ճշաց պառաւն ու վեր թաւ:

— Օրհնեալ է Յարութիւնն Քրիստոսի. — ո՛չ իրա ձայնով, հանգիստաւոր շիշտով գօչեց Տէր-Ակոփն ու իրա տարիքին չհամապատասխանող ճարպկութեամբ պոկուեց տեղից:

Մի վայրկեան չանչաճ երկու գառամեակները, ուրախութիւնից խօսել չկարողանալով՝ ոսկրացած թևերով գրկել էին Արէլին, գատով արգարացած Արէլին, և սեղմում էին իրանց գրկում:

Սենեակը լայնացաւ, սէրն իջաւ երկնքից. Բողաբը, քարերը, ձիւնը, ծառերը, մինչև անգամ «նա», բոլորը, բոլորը սիրելի էին այդ բոպէին երեք երջանիկների համար, և նրանք կարող էին սիրով լի սրտով Մեծ-Սաչեցեալի յարութիւնը տօնել:

Տէր-Ակոփն արգէն ուշքի էր եկել, և այժմ ծնկի եկած՝ իրա Աստծուն էր փառաբանում, և Նրանից ազատութիւն հայցում բոլոր վտանգուածների համար:

ՈՐՆ Է ՄԱՐԴԸ

Մեզ մի բանուոր ունէինք, անունը Բախշի, յաղթ կազմածք ունէր, և ըստ երևոյթին՝ ուժեղ: Ուրիշ առանձնայատկութիւններով աչքի չէր ընկնում, բանուոր էր ու բանուոր: Նա էլ միւսների նման առաւօտները վեր էր կենում, դուրս էր գալիս գործարանի բակը, և տրուած ցուցմունքներով՝ գործիքներն այնտեղից այտեղ, այտեղից այտեղ քարշ տալիս, մինչև որ երեկոյեան գործը վերջանում էր և նա նաւթով ու կաւով ձեռները մաքրելով՝ գնում էր իրեն բաժին մնացած սեփական ժամերը տնօրինելու: Այդպէս նա վեց ամիս էր անց կացրել, և ինքը մեքենայ դարձած՝ այդ ձևի գործը նրա համար արդէն սովորական էր դարձել:

Բայց մի օր մի դժբախտութիւն պատահեց, որ մեծ փոփոխութիւն մտցրեց նրա վարած կեանքի մէջ: Երեք հոգով երկաթ բարձրացնելուց՝ մի ծայրը բաց ընկաւ և զարկեց Բախշու աջ ոտի թաթին: Ոտը չփշրեց, բայց սաստիկ ուռաւ, կապտեց, այնպէս որ այլ ևս ոչ թէ աշխատել, այլ թէկուզ ման գալ՝ անկարելի էր:

Գնաց հիւանդանոց. և այնուհետև մի ամիս շարունակ նա գնում էր գալիս, մինչև որ վերջապէս՝ հասաւ «պալուշկայի» օրը: Նա միւսների հետ կանգնած էր լուսամուտի առաջ, և երբ իրան հերթը հասաւ ամսականն ստանալու՝ մօտեցաւ լուսամուտին, «կնիժկան» մեկնեց և ստացաւ 10 բուրլի փող, ապա քիթը վեր քաշելով, ինքն-իրան ինչ որ խօսելով՝ հեռացաւ: Երևի նեղացել էր, որ քսան բուրլու փոխարէն՝ 10-ն են տալիս, հիւանդ ժամանակուայ կէս-կէս օրերը դուրս գալով. կամ թէ հէնց իր ոտի վրայ էր բարկացել, որ «յիմարութիւն էր ունեցել երկաթի տակ ընկնելու»:

Հետեւալ օրը Բախշին նորից գնաց հիւանդանոց և այնտեղից ուրախ-ուրախ վերագարձաւ:

— Այժմ բուրլովին առողջ եմ. — ասաց նա, գրասենեակ մտնելով, — ան ա բժշկից բերած առողջացման վկայականս. դէ, այսուհետև օրերս սաղ-սաղ կը գրէք:

Եւ նա դուրս եկաւ գործի:

Բայց մի երկու օր յետոյ նկատելի եղաւ, որ Բախշին էլ առաջուանը չէ, կեղծաւոր և անբարեխիղճ է դարձել. շարունակ գալիս ու զանգատուում էին, որ նա փախչում է գործից, ժամերով կորչում, թագ կենում, և երբ նկատողութիւն են անում, սկսում է մրթմրթալ:

Մեքենայ Բախշին՝ — անբարեխիղճ, քրմի պէս ծանրադէմ Բախշին — կեղծաւոր... մի բան կար անշուշտ: Սկսեցի հետամուտ լինել. և իսկապէս՝ նա փոխուել էր, նստում էր մի օր և է մեծ անուի, կամ գիւր դրած գործիքների կողքին այնպիսի դիրքով, որ հեռուից իրեն նկատող չլինի, բայց ինքը բոլորին տեսնէ: Եւ հէնց որ տեսնում էր, որ արդէն եկել, մօտենում են իրեն, իսկոյն վեր էր թռչում և այս կամ այն երկաթը գրկում ու անքում, իբրև թէ աշխատում է, պարապ նստած չէ եղել: Երկու շաբթու չափ նա շարունակեց իր այդ ձևի լարախաղութիւնը՝ միշտ քծնող ժպիտն ու շողքորթող բառերը բերնին, մի բան, որ նրանում երբէք չէր եղել նախ քան այդ. նկատելի էր մանտաւնդ, որ մենակ մնալուց — աջ ոտից չուսող հանում էր, բերանը քաշքշում, նորից հագնում:

Մի օր վերջապէս հանելուկը պարզուեց: Մի ծանր գործիք պէտք է բարձրացնէին գետնից ու դնէին փայտերի վրայ, որպէսզի չը փշանար. Բախշին քաջաբար բռնեց մի կողմից, բայց հէնց որ մի քիչ բարձրացրեց ու ծանրութիւնը դալի գարձաւ, նա կարմրեց, տնքաց, «ճւււ...» արաւ և երկաթը բաց թողեց. միւս բանուորները չը կարողացան պահել, և գործիքն ընկաւ գետին:

— Ձեռքս լաւ չէի բռնացրել, — արդարացաւ Բախշին, — համ էլ՝ նաւթոտ էր, դուրս պրծաւ:

Ասաց և Լորից բռնեց երկաթի ծայրից՝ էլի անյաջող հարկաւոր եղաւ մարդ աւելացնել, մինչև որ զործիքը որոշուած տեղը զրուեց:

— Էս ի՞նչ ծանր է եղել էս անտէրը.—ասաց նա ինքնիրեն, երբ գգաց, որ քննական աչքով իրեն հմ նայուած իսկ երբ երես շուռ տուի, հեռացաւ բակի մի ծայրը, ուր չանն էր դրուած, և համոզուելով, որ էլ տեսնել չեմ կարող, չուստը հանեց ոտից, ոտը շփեց և թեկնեց չանին:

Կէս ժամից յետոյ նա նորից երևաց:

— Բախշի,—կանչեցի նրան:

Բախշին մօտ վազեց. այսինքն՝ աշխատում էր ըստ կարելոյն շուտափոյթ հասնել, բայց չէր կարողանում, աւելի ձեռներն էր արագ շարժում, քան թէ ոտները:

Երբ մօտեցաւ, կանչեցի վիրեւ, մի առանձին սենեակ և նրան ասացի:

— Աջ ոտդ մերկացրու:

Բախշին... տարօրինակ բան. մի քայլ յետ գնաց, աչքերը չոսեց և կէս-բարկացած, կէս յուզուած՝ մրմուռաց:

— Ոտդ մերկացրու... ի՞նչ ունես ոտիս հետ:

— Քեզ ասում եմ՝ այս իսկ բոպէիս հանիր չուստդ և գուլբարդ.—բատերը հատ-հատ շեշտելով՝ կանչեցի ես:

Վճռականութիւնս ու հրամայողական տօնս ազդեցին հրամանների սովոր Բախշու վրայ և աջ ու ձախ նայեց, ցանկացաւ կանախ բայց նորից դքացաւ:

— Ախր... չը գիտեմ թէ... կակազեց նա:

— Զայնդ... նստիր ահա այստեղ, և հանիր:

Նա գութ շարժող դէմքով մօտեցաւ աթոռին, ծայրին նստեց և ինչ-որ շարունակ քթի տակ փսփսալով՝ սկսեց ոտը մերկացնել. և երբ վերջացրեց՝ ես զարհուրած, մի կողմ ծուռեցի...

Մի ժամանակ, ըստ երևոյթին այնտեղ ոտ եղել էր. իսկ այժմ... յամենայն դէպս նա ամենայն ինչ էր, բայց ոչ ոտ. կաշին քերթուած ամբողջապէս, տեղ-տեղ թարախոտ, բուծ մատն առանց եղունգի, մի վերքի զանգուած...

Քառարդ ժամու չափ լեզուս բռնուած, ոչինչ չէի կարողանում ասել, և նոյն իսկ չէի կարողանում որոշել այն դրուածները, որի մէջ ես էի գտնուում. չէի կարողանում պարզել այն վերաբերմունքը, որ ես պէտք է ցոյց տայի դէպի այդ... մամրոն ասեմ, թէ ողորմելին:

— Տօ, քո գլխումդ իսկի խելք չըկնայ,—վերջապէս կանչեցի. ոտդ այդպէս է, և դու բանում ես:

— Հապա ի՞նչ անեմ, գլխիդ դուրբան,—մրմնջաց նա, կարծես ներողութիւն խնդրելով:

— Ինչպէ՞ս թէ՛ ինչ անեմ. «օրդեր» վերցրու և գնա բժշկուիր:

— Մի անգամ էլ եմ բժշկուել... լազաթը տեսայ.—պատասխանեց նա խորը թախծութեամբ:

— Ի՞նչպէս:

— Ի հարկէ: Մի ամիս բժշկուեցի, և կէս ամսուայ ոտճիկ միայն տուին: Ես էլ ասացի,—դէ որ այդպէս է բժշկուելն աւելորդ է:

— Ուրեմն դու դեռ բժշկութիւնդ չը վերջացրած ես գործի կանգնել... բայց դու կատարեալ առողջացման թուղթ բերիր բժշկից:

— Այո, բերի... զօռով...

— Ի՞նչ ես խօսում տակից գլխից. ինչպէ՞ս թէ զօռով,—զարմացած հարցրի նրան:

— Կէս ամիս հիւանդանալուս համար որ չը տուին, ես էլ քեասիր մարդ եմ, գնացի բժշկի մօտ, կռիւ-ղալմաղալ սարքեցի, թէ՛ ոտս բուրդովին առողջ է, թուղթը տուր. երբ տեսաւ, որ իրանից ձեռք չեմ քաշում, քննեց, դէս շուռ տուաւ, դէն շուռ տուաւ, յետոյ թուղթը գրեց, ինձ տուաւ, միայն պատուիրեց, որ մի առ ժամանակ թեթեւ գործեր կատարեմ:

— Իսկ ինչո՞ւ այդ մասին ինձ ոչինչ չես ասել:

— Ուզում էի պրիկազիկին ասել, մէկ էլ չասեցի. վախեցի դայ գանգատուի, որ բժշկին խարել եմ. ինձ համար ամօթ էր.

Ես մտածութեան տակ ընկայ. ինչո՞ւ պէտք է այդ մարդը 10 մանէթի համար իր ոտը փչացնէր. աղքատութիւնն էր պատճառը, աշխատանք կատարելու ըուռն ցանկութիւնը, թէ մի այլ բան:

— Լաւ, ուղիղն ասա, տեաննք ինչո՞ւ համար դու չես ցանկացել մի երկու շաբաթ էլ գնալ հիւանդանոց ու կարգին բժշկուել. չէ՞ որ դո՞ւք քեզ համար ոչ թէ տասը, այլ հարաւորը բուրլիներ արժե՞ն. կարծում եմ, դու ինքդ այդ շատ լաւ հասկանում ես:

Բախշին պատասխանի փոխարէն ինչ-որ կմկմաց, շուռ ու մուռ եկաւ, ապա ձեռքը դանդաղութեամբ դէպի ալիւրի քսակից կարած բլուզը տարաւ և ծոցից մի թուղթ հանելով՝ մեկնեց դէպի ինձ:

Նամակ էր. բաց արի կեղտոտած թուղթն ու սկսեցի կարդալ.

«Միրելի որդի Բախշի».

Նախ եթէ կամենաս մերոյս կողմանէ հարցանել, փառք Աստուծոյ. սաղ և սալամոթ ենք. տացի, տէր-թագաւորը, որ դու էլ լինիս ողջ և առողջ և գործով աջողակ ի տէրն՝ ամէն: Երկրորդը, սիրելի որդի, անա որ իմանաս, քո գնալըդ ութ ամիս է և ուղարկել ես մեզ քառասուն մանէթ փող, որից քսանը պարտք ու խարջ ենք տուել, մեզ մօտ մնացել է քսան մանէթ: Այժմ երկու ամիսն անց է կացել, մի կօպէկ փող չես ուղարկել: Հարսիդ ոտները բորսիկ են. զլխին շալի տեղ քո հին չուխիդ փէշն է գցում. այժն էլ դաբաղից ընկաւ ու ստտկեց. մէկ-մէկ կթում էինք էլի և երեխի համար մածուն շինում. այժմ էդ էլ կտրուեց: Հիմա չեմ իմանում ինչ անեմ. տանը մի բան չը կայ, որ ծախենք, ապրենք: Քեզ դուրբան, չասես՝ թէ մէրս շատ նամակ է գրում. մէրդ ջանդամը գնայ. քո հարսիդ ու երեխիդ դարգն եմ քաշում, որ ամեն նայելով՝ քթիս ծուխը մղում է: Հարեաններումն էլ չը կայ. եթէ կայ էլ, չէ՞ են ասում: Ուզում էի փողից մի քիչ պոկեմ ու կարսօֆէլ ցանեմ, բայց հարիւր տեղից ծակ ջիբումը փող կը մնայ: Վերջն

էլ ինչ երկարացնեմ. որտեղից որ է, մի քիչ փող ուղարկիր, գոնէ երեխին ամեն օր ցամաք հաց հասցնենք. ձեռքից գնում է»:

Նամակի տակ էլի ինչ որ բաներ կային գրած, բայց չուզեցի կարդալ. հոգին ճնշում էր: Հայեացքս պցել էի Բախշու դէմքին, և... հէնց էնպէս նայում էի:

— Երբ այդ նամակն ստացայ և տեսայ, որ միայն կէս օրերս են տալու, քիչ մնաց սիրտս արաքի, էլ դիմանալ չը կարողացայ.— սկսեց խօսել Բախշին.— և ինչպէս դիմանայի, երկու ամիս այստեղ պարապ մնացի. վեց ամիս է, գործի եմ անցել և ստացել եմ 110 ր., 30-ը ես եմ կերել ու հագել, քառասունը տուն եմ ուղարկել, մնացածն էլ էստեղ եմ մեր գիւղացիներին վաղուց պարտ եղել.— տուել ինչ հողը տայի զլխիս, որ եարայու ոտով գործի չը կանգնէի. այսը երեխիս հաց է հարկաւոր:

Բախշին գնաց. իսկ ես մտամոլոր նստած՝ յիշեցի վաղուց կարդացած մի գրքոյկ. այնտեղ Բախշու պէս տանջուածի մէկը դրսից նայում է լուսոյ ճաճանչներով զարդարուած սենեակներին ու այնտեղ գուարճացողներին, և ինքն-իրեն հարցնում.— միթէ նրանք մարդ են... եթէ նրանք մարդ են, հապա էս ինչ եմ... եթէ ես էլ եմ մարդ, հապա ինչո՞ւ նրանց նման չեմ...:

Եւ աչքիս առաջ մերկանում են Բախշու թարախոտ ոտները, քսակէ բլուզն ու կեղտոտ վիզը, և այնտեղ հեռու՝ տիրոջ փափուկ ստները, թանկանոց հագուստները, կարմիր վիզն ու կրկչան ձայնը, և տարակուսութեամբ՝ ինքս ինձ հարց եմ տալիս.

— Իսկպպէս՝ սրանցից ո՞րն է մարդը:

«ՏԵՂԻՆ ԿԱՍԵՄ»

I.

Հէնց որ առաւօտը տեղից վեր էր կենում, Բալասն սկսում էր աչքերը չորս կողմը ման ածել, թէ՛ չի՞ գտնի արդեօք, մի այնպիսի բան, որ մի քիչ հայհոյէ, և երբ, նրա կոյր բախտից, ոչինչ չէր գտնուում, սիրտը հովացնելու համար՝ կնոջն էր հայհոյում:

Հայոյելը նրա համար ոչ թէ պատահական, ժամանակաւոր ցանկութիւն էր, այլ օրգանական, անյաղթելի պահանջ. նա աւելի շուտ հացի քաղցը կը տանէր, քան թէ՛ հայհոյանքի:

Նա մի փոքրահասակ, նիհար-նիհար մարդ էր, բերանը միշտ ծռած, իրանը մի քիչ դէպի առաջ թեքած, դէմքի մի այնպիսի արտայայտութեամբ, որ ասես թէ՛ անս պատրաստուում է դիմացը ելած քարը կամ ծառը կրծոտելու:

Ինքը վատուած՝ բայց իրա լաչառութեամբ, իրա աներեսութեամբ՝ լացացնում էր ամբողջ Փ. գիւղը:

II.

Գիւղում խօսքի ուժ, պատճառարանութիւններ, փաստերով հակառակորդին համոզելը, լեցնելը՝ չկայ, այնտեղ պատճառաբանութիւնը բահի կոթն է, փառտը՝ կոմբալազը. լուս դազանակը: Եւ որովհետեւ Բալասը շարաթուայ եօթն օրերում եօթանասուն ու եօթն անգամ հայհոյում էր գիւղացիներին, ուստի և Փ. գիւղացի մէկը չէր մնացել, որ նրա գլխին չփորձէր իր կոմբալազուլս, ծանրակշիւ փաստը:

Բայց ոչ մի ձար չէր լինում. Բալասն աւելի էր ոգեւորւում, աւելի էր բանաստեղծական հայհոյանքների նորա-

նոր գիւտեր անում: Գիւղական «պատճառարանութիւնը նրա գանգին տրաքելուց, կարծես լուսաւորւում էր ուղեղը:»

Շատ անգամ պատահում էր, որ գիւղացիներից մէկն ու մէկը համբերութիւնից դուրս գալով, Բալասին բռնում շարտում էր ցեխի մէջ, չորում կրծքին, ու... տուր թէ կը, տաս. բայց երբ վերջացնելով համոզեցուցիչ առարկութիւնները, գիւղացին յոգնած, մի կողմ էր քաշուում, Բալասը ցեխաթաթախ բարձրանում էր տեղից, ծեծկուած մարմնին հաստատութիւն տալիս իր դանդաչող ոտներով, ու կանչում.

— Հը՛, տեսա՞ր ի՞նչ արի... քու էսպէսն ու էնպէսն... դէ հիմա գնա՛, խաբարը տար:

III.

Գիւղացիք տեսնելով, որ ոչինչ չի օգնում, որ փայտեղէն փաստերն ու ներգործական որոշ բայերը միայն պարծանքի աւելորդ սպիներ են գումարում Բալասի գլխին, զարժացան նրա կենսունակութեան վրայ, սկսեցին մտածել, որ դա Աստուածանից ուղարկուած մի պատիժ է իրանց մեղքերի համար. անունը դրին Ջալա-Բալաս *), բաւականացան դրանով. և այնուհետեւ ամենայն կերպ խուսափում էին Ջալա-Բալասից. նրան տեսնելուց՝ փախչում էին, մինչև անգամ չէին մօտենում, եթէ իրանց այդու ջուրը կտրոււմ, ձորն ի վար էր դարձնում:

Ջալա-Բալասը տեսաւ, որ բոլորին յաղթեց, ամբողջ գիւղը պապանձեցրեց, սկսեց լողալ իր փառքի մէջ: Ամօթ, խիղճ ասած բանը՝ չունէր ու չունէր, բայց այժմ աներեսութիւնը հասցրեց ծայրահեղ չափերի:

Փողոցովը եթէ մի երեխայ էր անցնում, վրայ էր վազում, երեխին սրտաճաք անում. կով, հորթ էր անցնում՝ քարով խփում, պոզն էր կոտորում, կամ ոտը քլաստում. հաւ էր տեսնում, տիրոջն էր հայհոյում. և երբ յոգնում էր այդ

*) Ջալան՝ կարծես ոսկորի տուբերկուլոզ է, որ գիւղացիք անբուժելի են հաշուում:

բոլորից, դուրս էր գալիս գիւղի դէմն, այնտեղից գիւղը թաղերի բաժանում, ու սկսում՝ թաղ-թաղ հայհոյել: Մի խօսքով՝ այդ փոքրիկ մարդը, 150 ծուխ ունեցող գիւղը իրա բուռը հաւաքած՝ խեղճացրել, գառն էր շինել միմիայն իրա աշտուածի համբ, իրա հայհոյանքներով:

IV.

Բայց անն ծնեց այս-ինչ թիւը. որտեղից-որտեղ՝ վը- չեց մի գովարար քամի. գիւղացիք կինդանացան, թեաւոր- ւեցին, դուրս եկան նոր-նոր մարդիկ, որոնք սկսեցին կան- չել, թէ չեն թողնի, որ Զալա-Բալասնին, իրանց գարշահո- տութեամբ՝ այդ գովարար քամին ապականեն:

Կատարեց Զալա-Բալասը, իրանը ծռած, աչքերը պըլ- շած՝ դուրս եկաւ գիւղամէջ, ոտներն իրարից մի քիչ հեռու դրաւ, ձեռները կողքին սարքեց, ու սկսեց «երգել». բայց առաջին իսկ դայլալները խեղզուեցին նրա կոկորդսմ... նա օդի մէջ, մի դուրեց վերացական, բայց հօբ ուժի ներ- կայութիւնն զգաց, իրա դիմաց տեսաւ դէմքերի մի այլ արտայայտութիւն, ու... լսեց. սակայն չդիմացաւ. մի ան- գամ էլ բերանը բաց արաւ, որ «երգէ», բայց նորից հայ- եացքը դէմ առաւ Մէֆիստոֆէլին կծկեցնող զօրութեանը, ձայնը զլլաց, զլլաց կոկորդում, ու դուրս չեկաւ:

Եւ կծկուեց Զալա-Բալասը. կծկուեց ու սկսեց կրծել իրան. առանց այն էլ նիհար էր. բայց վերջերին այնքան բարակեց, որ ասղան ծակով կարող էր անց կենալ:

Քաշուած մի անկիւն, նա յիշում էր իր փառաւոր ան- ցիալն, ու հոգին տակն ու վրայ էր լինում. նա չէր կարո- դանում հաշտուել այն մտքի հետ, թէ ինքն էլ առաջուայ Բալասը չէ, և էլ չի կարող հոգեշահ հայհոյանքներով՝ գիւ- ղացիները մեռածն ու ծնուածը, հինն ու նորն օրհնել: Նա տեսնում էր, թէ ինչպէս իրանց տան մօտով երեխաներն անցնում են վստահաբար, ուրախ-ուրախ ծիծաղելով, և մէ- կը չկար, որ նրանց սրտապատաս անէր. նա տեսնում էր, թէ ինչպէս պօշը անկամ՝ հորթը ցատկոտում է հրձուանքով,

և ինքը չի կարող նրա անիծած ոտներին մի հինգ գրուան- քանոց քար կպցնել. և ուրիշ շատ տարօրինակ բաներ էր տեսնում Բալասը, և վախենալով, թէ իրեն կը լսեն, մըտ- քումն ամենաուժեղ հայհոյանքներ էր տալիս, երեւակայական քարեր կպցնում թռչկոտող հորթի ոտներին ու շրթունքնե- րը կրծոտում:

V.

Բայց... ամեն տանջանք վախճան ունի. վրայ հասան յաջորդ թուակաները. մողէսները դուրս սողացին զանազան ծակ ու ծուկերից, և Բալասը մի ճիչ արձակեց. դա բերկ- րանքի, անհուն ցնծութեան ճիչ էր. մի ճիչ, որից համա- գիւղացիների մագերը դիք—դիք կանգնեցին:

Զալա-Բալասը բռնեց իր նախկին դիրքը. բաց արաւ իր հայհոյանքների տուրակն ու սկսեց այնտեղից առատօ- րէն բաժիններ հանել գիւղի մեծին ու փոքրին, սաղին ու մեռածին: Բայց դրանով գործը չվերջացաւ. նա նայեց չորս կողմը, տեսաւ, որ չէ... ուրիշ մեծագործութիւններ էլ են վիճակուած իրեն կատարելու. տեսաւ, որ ժամանակն ուրիշ բաներ էլ է պահանջում. բնութիւնը նրան օժտել էր զանա- զան «առաքինութիւններով». ինչո՞ւ չօգտուել, ինչո՞ւ իրա հոչակին մի յարկ էլ չաւելացնել:

Եւ Զալա-Բալասը շարժուեց. այժմ նրա մի ոտը գիւ- ղիւմն էր, միւս ոտը՝ քաղաքում. բարձրանում էր տան կը- տուրն ու աչքը գիւղի ճանապարհին գցում, որ տեսնի իրա ուղած ձիաւորներից չէն երևում, գնայ, «նորութիւններ» հաղորդելու, և երբ տեսնում էր, որ ոչինչ չի երևում, մի հաց էր վերցնում, երկու բաժին անում, դնում գրպանն ու ձորն ի վեր, իրեն յայտնի լեռնուղիներով՝ վազում՝ դէպի քաղաք:

Գիւղը դողաց. գոնէ առաջները, հայհոյանքներ ուտե- լուց յետոյ, Զալա-Բալասն իրաւունք էր տալիս հանգիստ քնելու. այժմ այդ էլ չկար. ձէն, ծպտուն կտրուել էր. գո- վարար քամին անցել էր և Զալա-Բալասն էր գիւղի տէրն

ու տիրականը և մի քանի շներ, որ սահայն վախենում էին Բալասի կողքովն անցնելուց:

VI.

Ի՞նչ նոր գործ էր սկսել Ջալա-Բալասը:

Եթէ գիւղացին մի քիչ գլուխը բարձրացրած էր գընում, Ջալա-Բալասը գոռում էր:

Է՛յ, քո էսպէսն ու էնպէսը... Ի՞նչ ես վիզդ տնկել. Ի՞նչ ես ման գալի երկնքում... «տեղին» կասեմ, մէջքդ քառասուն տեղից կը ծալուի:

Եթէ մի երեխայ վէր էր ընկնում, ու սկսում ողորմագին լաց լինել, Ջալա-Բալասը վրայ էր համում:

—Մօրդ կաթն անիծեմ. Ի՞նչ ես գոռում քուռակի պէս. ձայնդ կտրիք, թէ չէ տեղին կասեմ:

Իսկ եթէ մէկին սպառնում էր «տեղին ասելով» և այս մէկը մի քիչ ուշ էր խոնարհուում հրամանին, Ջալա-Բալասը քաղաքի ճանապարհն էր բռնում:

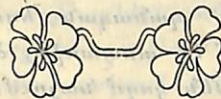
Պէտք է խոստովանել սահայն, որ քաղաքում «տեղը» նրան մեծ պատիւներ չէր տալիս, և տասն չէ, մի քսան անգամ վզակոթը «շոյելով» նրան դուրս էին վռնդել, մի-երկու մարդասիրական աքացիներ էլ մէջքին դրօշմելով. բայց Ջալա-Բալասն այդ ազդու պատիւներից աւելի էր ոգևորւում, յետ դառնում, և գիւղն էր համում թէ չէ՝ կանչում էր—շան որդիներ, տեղին կասեմ:

Եւ այդ «տեղին կասեմն» այնպիսի անօրինակ, հոգեկան պահանջ դարձաւ նրա համար, որ քնած ժամանակն էլ էր «տեղին ասում», արթուն ժամանակն էլ: Հացը կտրելուց, եթէ թիքէն մի քիչ զժուար պոկ գար, «տեղին կասեմ»—ասում էր. քամի բարձրանար՝ կը սպառնար թէ՛ տեղին կասեմ. արևը տաք լինէր, մատը թափ կը տար ու կը գոռար, թէ՛ «տեղին պէտք է ասէ»: Մի խօսքով՝ հաց էր ուտում՝ «տեղին ասելով». ջուր էր խմում՝ «տեղին ասելով»:

VII.

Այօ մարդը մի անտանիլի մղձաւանջի նման ծանրացած Փ. գիւղի կրծքին, երկար տարիներ ճնշեց նրան իր լաչառութեան ծանրութեան տակ: Գիւղացիք ցաւի մէջ ընկած, միշտ վախաւորւած՝ հալումաշ եղան նրա «տեղին կասեմի» ձեռքից: Բայց ի՞նչ կարող էին անել. այժմ «կոմբալագլուխ առարկութիւններն» էլ չէին կարող գործադրել... երկար մտածեցին, մտածեցին, վերջն անունը դրին «Տեղին կասեմ», ու լռեցին:

Ճոխ, փառաւոր «հասարակական գործունէութիւնից յետոյ, մի օր մըսեց «Տեղին-կասեմ». մըսեց, ծանր հիւանդացաւ, ու մեռաւ: Բայց երբ շունչն արդէն բերանն էր հասել ու պատրաստուում էր դուրս թռչելու, նա ջղաձգաբար հաւաքեց ուժերի մնացած բեկորները, աչքերը չռեց, ու վերջին անգամ՝—«ձեր հէրն անիծած, տեղին կասեմ»—մըրմընջաց ու բազմաշխատ ոտները ձգեց:

ԱՒԱԶԱԿԸ

Գործն շտապողական էր. յետաձգել չէր կարելի. բայց ճանապարհը խիստ վտանգաւոր էր. հարեւանին առաջարկեցին ինձ հետ գնալ, նա համաձայնեց, բայց կինը կանգնեց, մարդուն նախատինք կարդաց, երեսարանք տուաւ, թէ՛ երեխաներիդ մի պէտք է պահի քեզնից յետոյ, և նա մնաց:

Ուրիշ ճար չկար. վերցրի ամենալաւ հրացանս, ատրճանակս, թուրս կապեցի, ու նստելով ամբողջ գաւառում հոշակուած սև ձիս, երեսս խաչակնքեցի ու ճանապարհ ընկայ:

Սկզբում՝ ոչինչ. քանի որ ճանապարհս մարդաշատ տեղերով ու դաշտերով էր անցնում, ես ինձ համար շվշվացնում ու պարսկական զանազան եղանակներ էի երգում. բայց քանի մօտենում էի անտառին, ձայնս ցածրացնում էի և ուշադրութեամբ ամեն կողմ նայում, թէ՛ կասկածելի բան չի՞ երևում, արդեօք:

Եւ իրաւունք էլ ունէի այդպէս վարուելու. Մուսի անտառներն այդ տարի ուրիշ տեսակ հոշակ էին վայելում. աւազակներն այն անգնդախոր ձորերում ու մութ անտառներում բուն դրած՝ սարսափ էին տարածել իրենց չորս կողմը.— սպանութիւնները հազուադիւս չէին, իսկ թալաններն՝ ամեն օր: Այդ պատճառով վերջին ժամանակները մարդու ոտ կտրուել էր այդ արիւնահոտ կողմերից, և շատ ստիպողական պայմաններն էին միայն, որ ինձ հարկադրեցին հէնց այդ վտանգաւոր ու երկար ճանապարհն ընտրելու: Ես յանձնուել էի բարի բախտիս. ուրիշ ինչ կարող էի

անել. ճիշտ է հրացանս ու թուրս հիանալի էին, բայց այնքան բախտաւոր էի եղած, որ նրանց երբէք դեռ գործի դրած չկայի, և հազիւ թէ այժմ էլ, նեղն ընկած ժամանակը կարողանային ինձ մի որևէ ծառայութիւն անելին: Եթէ գոնէ նախօրօք տեսնէի աւազակներին՝ ու մի քարի, կամ ծառի յետև անցնէի, էլի կարող էի մի կերպ իօրա տանել, պաշտպանուել. բայց եթէ յանկարծ դէմ ու դէմս ելնէին... միակ յոյսս ձիս էր:

Պէտք է տեսի, որ հէնց այդ միջոցներում շրջակայքը դրդացնում էր և՛ մի ուրիշ աւազակի անուն, որին «Չալաղան» անունն էին տալիս: Ո՞վ էր այդ Չալաղանը, որ տեղացի էր, — ոչ ոք չէր տեսիլ, ոչ ոք չգիտէր. միայն բերնէ-բերան անցնելով՝ ասում էին, որ նա մի հսկայամարմին սղամարդ է, կատարի դէմքով, ահագին բեղերով, սակեպատ պատեանով թուրը կապած՝ սոսկալի ուժի տէր մի մարդ: Ասում էին նոյնպէս, որ նա մի ժամանակ մի հասարակ երկրագործ էր եղել, և ապրում էր իրա համար հանգիստ, անվրդով, առանց որևէ մէկի քէֆին կպչելու, առանց որևէ մէկին վիրտ կամ տհաճութիւն պատճառելու: Բայց մինչև վերջը անխռով կեանք անցկացնելն ամենքին չի վիճակուած, և անս մի օր էլ նրա զլխին պայթում է ամենամեծ դժբախտութիւնն ու կեանքը խորտակում, և նա դառնում է աւազակ:

Պատմում էին, որ նա առհասարակ աշխատաւոր, երկրագործ գիւղացիներին, նոյնիսկ փող ունեցողներին՝ երբէք ձեռք չի տալիս. մինչև անգամ պատահել են դէպքեր, որ փող էլ է տուել, եզներ առնելու. նա հաշիւ ունէր ուրիշների հետ. և երբ նրանց տեսնում էր, կայծակ էր դառնում, ու մահ տարածում: Նոյնպէս էր վարւում և սովորական աւազակների հետ. նրանց չէր սպանում, բայց հալածում էր անգթօրէն, և կողոպտում կատարելապէս:

Այսպէս՝ այդ մարդու մասին հազար-հազար բաներ էին պատմում, թէ՛ ղեռ մէկը չէր եղել, որ անէր, թէ՛ այն, ես նրան տեսել եմ:

Որտեղ էր գործում այդ Չալաղանը.— ո՞վ գիտէ,— նրա ձայնը մին Մուղանից էր գալիս, մին՝ Չանգեղուրից, մին՝ Մուաւի գօշերից: Անհայրենիք մարդ էր, և բոլոր սարերն ու անապատները նրա հայրենիքն էին: Արդ, եթէ այժմ էլ նա Մուաւում լինէր... հարուստ մարդ էի, հետս մեծ գու- մար և հրաշալի մի ձի... հազիւ թէ պրծնէի...

Այդպիսի մտայլ մտքերով պաշարուած էի, երբ ճամբորդութեանս երկրորդ օրը Սաչէնն անցած՝ Յելս-Չորի բերա- նը մտայ:

Չիուս ամեն մի քայլը, իւրաքանչիւր մի քար, որ վը- լորուելով միւս քարին էր կպչում ու չրխկ-չրխկացնում, ինձ բարկացնում և ջղերս լարում էր. ախր ձայները կարող էին լսել... Այդ միջոցին կը ցանկանայի, որ տերեւներն էլ չչարժուէին, և ձիու ոտները բամբակի վրայով անցնէին, կամ սոսկալի փոթորիկ բարձրանար, կարկուտ-անձրև տե- դար. շնչաւորները ծակ ու ծուկերում պատսպարուէին և դուրսը միայն և միայն ես մնայի:

Յելս-Չորը դուրս գալու վրայ էի, մէկէլ առաջս նայի- ցի, տեսնեմ մի մարդ մի բոզ ձի նստած, ինձնից քսան քայլ հեռաւորութեան վրայ գտնուող լեռնուղուց դուրս ե- կաւ, նայից դէպի ինձ և կամաց-կամաց դէպի գետն ուղ- դուց: Ես իսկոյն ձիուս սանձը քաշեցի ու բնազդմամբ՝ ձեռքս հրացանիս տարայ: Մի քանի վայրկեան այդ դրու- թեան մէջ մնալուց յետոյ ինձ հաւաքեցի, ու սկսեցի մտա- ծել, որ եթէ նա «վաս» մարդ էլ է, ապա դա նշանակու- թիւն չունի, քանի որ «նրանից» ուժեղ պէտք է լինեմ, ու- բեմն ի դուր եմ ցոյց տալիս, որ վախնում եմ, և հետա- բըրբըրութեամբ սկսեցի ես էլ դէպի գետն իջնել, քանի որ իմ ճանապարհս էլ այնտեղով պէտք է անցնէր: Երբ գետը հասայ, անձանօթն իջած՝ ձիուն ջուր էր տալիս.

Մօտիւց նրան գիտելով ինքս-ինձ ժպտացի, որ այն- քան վախեցել եմ. մի բարակ-բարակ, երկար մարդ էր, կարճ, կարծես, կրծոտած բեղերով, մի նոր ձևի հրացան ու- սին, ու հասարակ պատեանով թուր՝ կողքին կախած:

— Բարի օր,—ասացի նրան.

— Աստու բարին,—պատասխանեց նա, առանց երե- սիս նայելու:

— Ամօթ չլինի, որտեղ ես գնում:

Նա մտրակի կոթը մեկնեց դէպի Մուաւի հետու կող- մերը. ես, իհարկէ, չհասկացայ, թէ՛ յատկապէս նա որտեղ էր գնում. բայց այդ երկիւղալի տեղերում ընկերով լինելը, անշուշտ, մեծ յարմարութիւն է բոլորի համար, և ես վրայ բերի.

— Բ՛ւ՛, էդ խօ կարգին բան դառաւ. ես էլ էն կողմերն եմ գնալու. միասին անցնելու բաւական տեղ ունինք:

Նոր ծանօթս ոչինչ չլսօսեց:

Իմ ձիս էլ ջուր խմեց, և երկուսով գետն անցնելով՝ բուն Մուաւի պատուանդանները կոխեցինք:

Ուղեկիցս առաջից էր գնում, իսկ ես՝ յետեից: Նա իւր երկար ոտները կախ էր տուել նոյնպէս երկար ասպանդակ- ների մէջ, գլուխը կախ գցել, և շիրուխը կծած, ձիու ամեն մի քայլին՝ օրօրում էր աջ ու ձախ. կարծես քնած էր. փա- լասի նման ընկել էր թամբի վրայ, և իրեն յանձնել ձիու ընթացքին: Ես թէև ուրախ էի, որ ընկեր ունիմ, բայց միւս կողմից էլ սկսեցի փոշմանել, թէ՛ ինչո՞ւ ընկերացայ: Մի բան պատահելուց՝ երևի մի բեռ էլ նա պէտք է դառ- նար ինձ համար... բայց և այնպէս, որքան էլ նա անպէտք լինէր, էլի՛ բան էր. շուտով Չլղրանի մութ անտառները պէտք է մտնէինք, և ամենաանպէտք մարդու ներկայութիւ- նըն էլ մխիթարական էր. բացի այդ, թւում էր, որ նրա ձին տղամարդ ձի է, և հրացանն էլ, թէև ո՛չ արծաթէ կա- պերով, բայց խօ կը տրաքէր...

Այդ վերջին մտքերն ինձ վրայ, զարմանալի բան, ու- բախ տրամադրութիւն բերին, և ուղեկցիս հետ սկսեցի հա- նաքներ անել:

— Խնամի,—գարձայ նրան,— Չալաղանին ճանաչե՞ւմ ես:

— Չէ,—պատասխանեց նա, չիրուխի կողքով:

— Ափսոս, նրան ընկեր ես սագում... թէև նրա վիզը

գումէշի վզի հաստութիւնն ունի, սակայն բարակ վիզդ էլ ճիւղեր շատ ունի:

Մնամիս չխօսեց, իսկ ես ծիծաղեցի ու աւելացրի:

—Մնամի, որ աւազակներ դուրս գան, ի՞նչ պէտք է անես... չփախչես հան, չվախենաս, դու միայն մէջքս պահիր... բայց, դու է՛ն ասա, հրացանդ տրաքում է:

Այդպէս «խնամուս» հետ հանաք անելով, մի ժամուշափ էլ անցանք, և Չլրբանի ամենածառախիտ տեղը մըտանք: Ուղեկցիս կանչեցի, որ մի քիչ կանգնէ, մեր չորս կողմերը լաւ դիտենք, նոր միայն առաջ շարժուենք:

Հանգստութիւն էր տիրում. ոչ մի նշան չկար, թէ մեր չորս կողմը կարող են չար մարդիկ լինել, բայց հէնց այդ խողովութիւնն ինձ անհանգստացնում էր. նայում էի ուղեկցիս, ու դանում, որ նա երկիւղից խօսել չի կարողանում. ուստի բարկացած՝ դարձայ նրան:

—Քո տունդ չքանդուի, ասենք ես մի ձի ունիմ, որ մի անգամ կողքը խթելուց՝ Մուսուլ կը թռչի. քե՞զ ի՞նչ էր կելի, որ էդ ժանգոտած հրացանով էս անտէր անտառներն ես ընկել, ուր տմեն ծառի տակ տասը մարդու հոգի են հանել...

—Աստուած մե՞ծ է.—պատասխանեց ուղեկցիս ու ձին շարժեց:

—Աստուած մե՞ծ է.—աւելի գրգռուեցի ես.—երբ գլուխդ սոխի պէս վերցնեն, էն ժամանակն էլ կ'ասես թէ՛ Աստուած մե՞ծ է... օտներդ ձողերի նման ձիու կողքովն կախ ես արւելի, գլուխդ էլ քամու տարածի նման՝ օրօրում ամեն մի շարժումից... չգիտեմ, թէ որտեղից պատահեցիր ինձ:

—Չես ուզում, դու մենակ գնա.—պատասխանեց նա անտարբերութեամբ:

—Մենակ գնա... քեզ մենակ թողնեմ, որ սիրտդ ճաքի էս անիծուած անտառում, յետոյ էլ ասես, թէ՛ նամարդ էր, թողեց, գնաց... քչի՛ր, քչի՛ր...—նեղացած վրայ պրծայ ես, թէև, իսկապէս՝ ինքս մենակ մնալու տրամադրութիւն չունէի:

Այդպէս սկսեցինք առաջ գնալ: Սուրին ուշադրութեամբ ես ականջս ձէնի էի պահում, որ մի որեէ վտանգ սպանացող նշան տեսնուից՝ կամ ձիս բռնի, ազատուեմ, կամ թէ՛ պաշտպանուելու փորձեր անեմ. միևնոյն ժամանակ բարկացած հայեացքներ էի գցում ուղեկցիս, որ, կարծես, աշխարհից բէխարտր, ձիու սանձը համարեա բաց թողած՝ մէջքը կտրածի պէս օրօրում էր աջ ու ձախ: Այդ բողբոջին ինչպէս կը ցանկանայի, որ մենք գտնէ Չալաղանի և ոչ ուրիշների ձեռքն ընկնէինք. ես հաստատ հաւատացած էի, որ նա մեզ, ճիշտ է, անպայման կը թալանէր, բայց չէր ըսպանի:

Հասել էինք մի տեղի, ուր ճանապարհը մի քիչ լայնանում էր, և մի շատ փոքրիկ հարթոց էր բացւում անտառի սրտում. այդ այն տեղն էր, ուր մի քանի օր առաջ հինգ մարդ էին թալանել, երկուսին էլ վիրաւորել: Մըտքումս հազարաւոր սրբերի անուններն էի կանչում, երբ, կարծես թէ, մի փոքրիկ շվից ականջիս հասաւ, և մի ծանրը դողոց ոտներիս ծայրից տալով՝ գլխովս ելաւ: Ուղեկցիս էլ, երևում էր, որ մի բանի գլխի ընկաւ, որովհետև նա չիբուխը հանեց բերնից, գլուխը քիչ թեքեց, ու նայեց դէպի ձախ:

Հէնց այդ միջոցին, կարծես գետնի տակից, հինգ հոգի զինուած, կատաղի գէժքով՝ ցցուեցին առաջինս:

—Ի՞ջէք ձիերից,—գոռացին նրանք:

Ես սարսափահար՝ մնացի փէտացած, սառած, և չէի իմանում, թէ ի՞նչ անեմ. արդէն ամեն ինչ վերջացած և մահս առաջս էի տեսնում. հրացանս էլ մոռացայ, թուրս էլ...

Յանկարծ... Աստուած իմ... այն ի՞նչ տեսայ. ուղեկցիցը՝ պոչի վրայ ցցուած օձի նման ծառայաւ ասպանդակներում, աչքերից կայծակներ թռան և խուճուցած պատեանից մի շողշողուն թուր ցոլաց օդի մէջ:

—Հէ՛յ դուք... Չալաղանին չէք ճանաչում.—մի անհեղձայնով որոտաց նա, և Չլրբանի անտառները թնդացին այդ մոնչոցից:

Ասես աւազակները գլխին երկինքը պայթեց... «Չալաղան» անունը նրանց զարկեց կայծակի թափով, նրանք յետ կրճնկեցին սարսափից բռնուած, և միայն մէկը կարողացաւ բեկրեկուն ձայնով աղաչել.

—Չալաղան—բէկ, գլխիդ դուրբան, մեզ մի սպանիր... չենք իմացել:

—Հանեցէք ինչ որ ունիք.—նորից որտաց ուղեկիցս, որ հէնց ինքը Չալաղանն էր:

Աւազակները մերկացան. Չալաղանը փշրեց նրանց զէնքերը, մնացած իրեղէնները յետ տուաւ իրենց, իսկ փողերը վերցնելով ասաց, բառերը շեշտով:

—Կորէք և այսուհետև աշխատեցէք ինձ հանդիպել... Իսկ այս փողերը կը ստանան նրանք, ովքեր աւելի կարօտ են և որ, ոչ թէ զէնքով, այլ խօփ ու գութանով են հաց ըստանում:

Երբ ճանապարհ ընկանք, Չալաղանն էլի ոտները կախ էր տուել, չիբուխը կծել, և օրօրում էր ձիու շարժմանը համապատասխան. նա բոլորովին հանգիստ էր, կարծես ոչինչ չէր պատահել, ոչ ոքի չէր տեսել: Իսկ ես... ամօթից կարմրած՝ նրա յետեից ճանապարհս էի անցնում, ու չէի համարձակուում նոյնիսկ, որ մօտենամ ու ներողութիւն խնդրեմ*):

*) Այս պատմութեամբը ես լսել եմ Վարանդայում, բայց ոչ պատմութեամբ ինչ հերոսից, թէև զբուած է առաջին գէմբով: Սակայն թուում է, որ սրա նման մի բան պէտք է, որ մի տեղ կարողացած լինիմ. որտեղ՝ չգիտեմ: Թեև ես իմ լսածս վարիանտն է մի որեւէ պատմութեան, որ գահազան տեղ պատմում են զանազան գունատրումներով:

Մ. Տ.-Դ.

ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏԱՆԸ

Անտառագարդ սարալանջից իջնելով՝ առջևդ բացուում է մի տափարակ տեղ, կղած անեղատես ժայռերին: Մի փոքրիկ, յստակ աղբիւր էլ կայ, որ ժայռերի տակից դուրս ցայտելով՝ տափարակին կրկնակի կեանք և գրաւչութիւն է տալիս:

Այդ տափարակում է տեղաւորուած Հնձօղ գիւղի գերեզմանոցը: Հին գերեզմանատուն է. զանազան ձևի ու տարիքի քարեր կան, տեսակ-տեսակ, անորոշ ու անճոռնի քարակոփ պատկերներով նախշած: Տեսարանն այդտեղ ընդհանրապէս գեղեցիկ է. բայց աւելի դիւրեկան է այն մասը, որտեղ գիւղի նահապետ՝ Պետրոս-Պապինց մեռելների նըշխարներն են ամփոփուած. այդ կտորն իրենով մի ճոխ, լաւ խնամուած պարտէզ է ներկայացնում, ուր պտղատու ծառերի և վարդի թփերի արանքներում, հինաւուրց գերդաստանի անդամներն են հանգստանում:

Պարտիզի արևելեան կողմում, նորատունկ կեռասնուտ տակ՝ սրբատաշ մի հանգստաքար կայ, որի ներքևի կողքին մի մարդ կայ կոփած, զաւազանը ձեռքին, միւս կողքին՝ մի կշիռ, երկու թաթերն էլ բեռնաւորուած ինչ-որ անյայտ բաներով, իսկ ճակատին՝ փորագրած է.

Այս է տապան հանգուցեալ Պետրոսի:

Ծնուած 1800 թուին, վախճանուած... թուին.

Ով կարգայ, ասէ Աստուած ողորմեսցի:

Ծնունդի տարին կայ, իսկ մահուանը՝ տեղը բաց է, որովհետև տէրը դեռ կենդանի է:

Եւ երբ ես իմ սիրած լեռնալանջերը պտտելուց յետոյ զէպի տափարակն էի իջնում, միշտ գալիս, այդ պարտիզումն էի հանգստանում, և շատ անգամ էր պատահում, որ

Պետրոս-պապուն պատահում էի այդտեղ, իր ապագայ բնակարանում:

Այն օրն էլ, երբ պարտէզը մտայ, նրան այդտեղ դտայ, բայց այս անգամ նստած հէնց այն քարի պատուանդանի վրայ, որ օրով առջ ինքն էր պատրաստել տուել իր համար:

Ես և այդ 110-ին մօտ ծերունին՝ վաղուցուայ ծանօթներ էինք. սա սիրում էր ինձ հետ խօսել. իսկ այդ օրը, կարծես թէ, նա մի առանձին տրամադրութիւն ունէր խօսելու: Եւ հէնց ինձ տեսաւ, ծերուկ աչքերը ժպտացրեց ու ասաց.

— Էս օր ես եմ վրէն նստել, էգուց էլ ինքն է ինձ վրայ նստելու:

Իրա գերեզմանաքարն էր ակնարկում:

Ապա իշաւ քարից և ինձ հետ քաշուեց զէպի ընկուզներին:

— Հէյ, աշխարհ, աշխարհ,—ինքն իրեն հառաչեց պապին, աւելացնելով.—խելքդ ի՞նչ է կտրում էս բաներից:

— Ի՞նչ բաներից, պապի,—դարձայ նրան, չը հասկանալով ինչդիրն ինչու մն է:

— Ա՛յ, էն քարի տակ տղաս է. նրա կողքին՝ թոռս. միւս կողքին՝ ամօթը դէնը,—մեր տնեցին, նրանից այն կողմը՝ հայրս է, ապա մայրս, և այլն. մի ամբողջ գերդաստան... գետնի տակ աւելի շատ են, քան թէ՛ երեսին... դրա համար էի հարցնում, թէ՛ խելքդ ի՞նչ է կտրում էս աշխարհից:

—Արժէ այդ մասին մտածել. ծնուել ենք, պէտք է ապրենք. և պէտք է մեռնենք, որովհետեւ մահը կայ:

— Հն, ի հարկէ. մահը կայ. էդ ես էլ գիտեմ: Բայց ասում եմ, այսր որ մահը կայ, էլ ծնուելն ինչացու է: Մա, ուղիղն ասած՝ իսկի մի բանի նման չէ... ծնուելը, շարձարուիւր, լաւ արա, վատ արա, և մի օր էլ վէր ընկիր, ու... ոտներդ մեկնիր: Էս բանը ես չեմ հասկանում: Գիր կարդացած ես. գրքումն ի՞նչ կայ գրած.—ինչո՞ւ ենք ապրում, ինչո՞ւ ենք մեռնում:

Պապին կեանքի առեղծուածն էր ուզում լուծել. ի՞նչ կարող էի պատասխանել: Եւ լաւ է, որ նա չը սպասեց պատասխանիս, ու աւելացրեց.

— Մահը վատ բան է... գիտե՞ս քանի տարեկան եմ. Աբաւ-Միրզան Շուշի արշաւելուց՝ 16 տարեկան եմ եղել. այժմ՝ 110-ին մօտ եմ, 110 տարեկան... անա՛ ծերացել—չորացել եմ, թոռներ ու ծուռներ ունիմ, լաւ ապրել, լաւ մեծացել եմ, յարգանք ու պատիւ եմ վայելել. հիմա ինձ ի՞նչ է մնում,—պառկիւ ու՛ «փանք քեզ, Աստուած» ասելով՝ մեռնել, բայց ես կը տայի ջուխտ-ջուխտ այգիներս, բոլոր լըծկան-կթաններս, հողերս ու ամբողջ կարողութիւնս, միայն թէ այս սպիտակ, ձիւնի պէս սպիտակ մազերիս մէջ մի հատ սև մաղ կարողանայի աւելացնել... մի հատ սև մաղ, հասկանո՞ւմ ես... է՛հ աշխարհ, աշխարհ... փո՛ւշ աշխարհ, յիմար աշխարհ...
Պապին հառաչեց, գլուխն օրօրեց ծանրօրէն, ու խոր մտածմունքի տակ ընկաւ. նրան գեռ այդպէս չէի տեսել: Նրա խորհրդածութիւններն ինձ էլ էին անցել, ու մտազբաղ շուրջս փռուած գերեզմաններին էի նայում:

— Ասում են՝ աշխարհը հինգ օր է, հինգն էլ՝ սև.— շարունակեց պապին,—սխալ է, չորս օրը կարմիր է, մէկը սև. և այդ սև օրը՝ միայն մեռնելու օրն է, երբ մարդը ոչնչանում է, մտնում գետնի տակ, որդերին, ձիւններին կերակուր դռնալու: համար... մարդը՝ աշխարհի զարդը, ձիւնների կերակուր... և ինչպէս շուտ հող է դառնում... Անցեալ օրը տմբամբարով՝ էն լմփ վերելի հին գերեզմանատունն էի գնացել. գերեզմանատան ներքևի կողմը հեղեղակոխ եղել, փլել էր. ու շատ-շատ ոսկորներ դուրս եկել, թափուել. նրանցից մէկը գեռ փոս ընկած՝ պատու մն էր մնացել. ձեռնափայտս մեկնեցի, որ տեսնեմ փտած է, արդե՞օք. և մի քանի անգամ թխկթխկացրի. բայց մէկ էլ յետ քաշուեցի, կարծես ձեռներս այրեցին: Ո՞վ գիտէ, ո՞ւմ գլուխն էր... Չահէլ է եղել, թէ՛ ծեր, քմջ է եղել, խանչալը կապած, թուանգն ուսին... Իսկ այժմ... յետ քաշուեցի, վախեցայ մտածելով, որ անա՛ մօտեցել է ժամանակը, և իմ ոսկորներս էլ այնպէս պէտք է դուրս ցցուին, որ ոսկորներս էլ մի ժամանակ մէկը կը գայ, ու մահակով կը թխկ-թխկացնէ, իմանալու համար, թէ՛ որ սատիճանի է փառել...
Գլուխս օրօրեց ծանրօրէն, ու խոր մտածմունքի տակ ընկաւ. նրան գեռ այդպէս չէի տեսել: Նրա խորհրդածութիւններն ինձ էլ էին անցել, ու մտազբաղ շուրջս փռուած գերեզմաններին էի նայում:

Համլէտը՝ Իօրիկի գանգը ձեռքին. այնտեղ Համլէտը՝
երիտասարդ, առույգ, այստեղ պապին, — ծերացած, դարուց
աւել ապրած, սակայն երկուսն էլ կեանքի առեղծուածի տակ
ձնշուած, անկարող:

— Դու գիրք կարդացած ես, իսկ ես՝ քո չորս չափ
ապրած. շատ եմ տակ տուել, գլուխ տուել և կարծում եմ,
որ գրի մէջ էն չի լինի, ինչ որ իմ էս չորացած գլուխս է
մտածել ու հասկացել: Գիրք... Խնչ է գիրքը, ինչո՞ւ համար է
նա, ինչո՞ւ են գրում... յիմարութիւն, ուրիշ ոչինչ: Ախր
մեռնելու ենք, ոչնչանալու ենք, դէ որ մեռնելու ենք, էլ ինչ-
չո՞ւ համար ենք երկար ու բարակ մտածում, հերկում, ցա-
նում, աշխարհ ման գալիս, կարգում, մեծ մարդ դառնում...
Ինչո՞ւ ենք ասում, թէ՛ այս ինչը լաւ մարդ է, այնինչը՝ վատ.
այս ինչը հարուստ է, այն ինչը՝ աղքատ... Տրն է լաւ, կամ
վատը. Տրն է հարուստը, կամ աղքատը: Դիցուք թէ, ինչ-
պէս ասում են, ես շատ լաւ մարդ եմ, արար-աշխարհ էլ
զարմացած է իմ լաւութիւնով. յետո՞յ... որ մեռնելուցս յե-
տոյ պէտք է ասեն, թէ՛ նա լաւ մարդ էր. — Ինձ ինչ. թող
իսկի չասեն. թող ասեն, որ ես շատ վատ մարդ էի, թող
ոսկորներս վերցնեն ու դուրս շարժեն. դրանով ես ինչ պէտք
է կորցնեմ, կամ ինչ պէտք է աւելացնեմ: Էդ ոչինչ. բայց
երբ մարդս հիւանդանում է, մէկ էլ տեսար իսկոյն միմեան-
ցով անցան, սրբի տակ վազեցին, մատաղներ արին, բժիշկ
բերել տուին, որ ինչ է՝ հիւանդին առողջացնեն... Տէր իմ
Աստուած... ախր ինչո՞ւ համար. նրա համար, որ առողջա-
նայ, և մի երկու տարի ապրելուց յետոյ, նորից հիւանդանայ
ու մեռնի. դէ հպիր մեռնում էր, էլի՛, էլ առողջացնելը Տրն
է... Օրծաղ է, ծիծաղ... Բանը սա է, որ երբ մէկը տանջուե-
լով, չարչարուելով է ապրում, երբ մէջքը պոկելով են խարժ
ու բորժ առնում, էստիղից-էնտեղից զայմաղալ են անում,
թէ՛ դա լաւ բան չի, չի կարելի, և այլն. այ՛ ձեր տունը
չըբանդուի, որ չը տանջուի, չի՞ մեռնելու, որ հարուստ լի-
նի, չի՞ մեռնելու. միենոյն չէ՞, մերկ ու ակլոր պէտք է մեռ-
նի, թէ՛ խաս ու զումաշում փաթաթուած, ոսկէ թախտի
վրայ. միենոյն է, և ի զուր նն մարդիկ արտնջում, թէ՛ երե-
խայ չունեն, կամ աղքատ են, կամ մերկ են, ցրտից սառ-
չում են. և իզուր են մարդիկ ուրախանում, թէ՛ հարուստ
են, երեխաներ ունին, հիւանդ չեն և զայմաղ ու կարագ են
ուտում. երկուսին էլ միենոյն հողն է ծածկելու, երկուսին
էլ միենոյն որդն է ուտելու: Բոլորը, բոլորը դադարկ բաներ

են. երկինքն էլ, գետինքն էլ, աստղերն էլ, լուսինը, արե-
գակը, — բոլորն էլ դատարկ բաներ են, իսկ մարդիկ երբ որ
ծնուում են, պէտք է հաշուեն, որ չեն ծնուել, որ արդէն մե-
ռած են, և այնպէս, մեռածի պէս էլ մնան... Ես իմ հօրս
եմ թաղել, իմ որդին ինձ էլ թաղի, որդուս որդին՝ իրա
հօրը կը թաղի, և այսպէս անվերջ, անվերջ... էլ ինչո՞ւ ենք
ապրում...

Պապին լռեց, աչքը գցեց իրա համար պատրաստած
քարին, նայեց, նայեց, ու դարձաւ ինձ.

— Ը՞ր, ի՞նչ ես ասում. գիր կարդացած մարդ ես.
Խելքդ ի՞նչ է կտրում էս բաներից:

Ես լուս էի. այդ մարդը դարուց աւել ապրելուց յե-
տոյ, հերքում էր կեանքը. հերքում էր այն ժամանակ, երբ
արդէն մահուան շէմքումն էր գտնուում, կրք իրա համար ար-
դէն պարզ էր, որ մօտ է արեւմուտքը, որ մեռնում է. նա
այդ գիտէր, զգում էր ու զոտամած, կմախքացած ձեռնե-
րին նայելուց՝ դողում. իսկ ես... «ես գիտէի, որ մահը կայ,
բայց չը գիտէի, որ պիտի մեռնեմ». ես երիտասարդ էի, և
դեռ ապրում էի. Բայց ի՞նչ պատասխանէի. ասէի, որ այդ-
պէս եղել է և այդպէս էլ պէտք է լինի՞. ասէի, որ այս ինչ
գլուխն այսպէս է մտածում, իսկ այն միւսն՝ այնպէս, ի՞նչ
զուրս կը գար. դրանով լուծած կը լինէի կեանքի խոր-
հուրդը... ի՞նչ պատասխանէի:

Այդ միջոցին աչքս ընկաւ ուղիղ մեր դէմուդէմ գտնը-
ւող մատաղ դեղձենուն, որ ծերունին ինքն էր իր ձեռքով
տնկել մէկէլ տարին, իր թուան փոքրիկ գերեզմանաքարի
գլխավերեւը. այդ պարտիզի ծառերի ամենամեծ մասն ալե-
ւորն ինքն էր տնկել, բուսցրել, և իր բուսցրած ծառերն
աչքի լոյսի պէս էր պահում, խնամում. իսկ այդ դեղձենին
դեռ երեկ էր ջրել, ու նրա կանաչ, թարմ տերևները կպած
ոստիկներին՝ փոքրիկ գերեզմանն էր հովանաւորում:

Ես տեղիցս բարձրացայ, քայլերով մօտեցայ դեղձե-
նուն, և մինչդեռ ծերունին դէպի ինձ էր նայում, բարձրա-
ցըրի ձեռքիս գտնուող փայտը, ու բոլոր ուժով զարկելով
դեղձենու մի կողմի ոստերը փշրեցի:

Յանկարծ... ծերունին վեր թռաւ տեղից, որքան տա-
րիքն էր թոյլ տալիս, կանգնեց ամբողջ հասակով, աչքերը
չռեց, և կանչեց յուզուած ձայնով.

— Գժուել ես, այ տղայ... գլխիդ ձի է քացի տուել...
էդ ի՞նչ արիր:

—Ասում եմ՝ էս «պեսօկը», ցեղը մաքրելու ժամանակ՝ բիրդան «լապատկիս» ոխովը մի հարիւրանոց ընկնի հաւ.—

—Հարիւրանոց... էդ ո՞վ պէտք է հարիւրանոցը գցի «պեսօկի» մէջ, որ քո «լապատկիդ» ոխովը ընկնի.—ծիծաղեց Ակոփը:

—Բան... էսպէս էլի՛. մտածում եմ: Ի՞նչ լաւ կը լինէր...

—Ի՞նչ կ'անէիր...

—Հը՛մմ... Ի՞նչ կ'անէի՛... դու հարիւրանոցը դիր ձեռքիս, ես ասեմ, թէ ի՞նչ կ'անէի.—պատասխանեց Ծատուրն ու դէմքին հոգեկան հրճուանք փայլեցնելով աւելացրեց.— Էն խանը, հէնց էգուց կը հեռանայի էս բարբաղից. Աստուծու տունը շէն կենայ. պարտքս տուել, վերջացրել եմ... կը գնայի, առաջնիս գարուն է գալիս, մի ջուխտ լաւ եզ կառնէի, ու...

Այստեղ Ծատուրը փոխանակ խօսքերով յայտնելու, թէ ի՞նչ կ'անէր եզներին հետ, ուզեց շարժումներով ցոյց տալ այդ, որպէսզի աւելի արտայատիչ լինէր: Նա թիակին մաճի ուղղութիւն տուաւ, թեք կերպով սաղացրեց «ժելօրի» մէջ, ինքն էլ կուացաւ, երեւակայական խօփը հողում բըռնացնելու համար, և «հօ-հօ» անելով՝ ձեռքը մեկնեց դէպի առաջ, իբրև թէ եզներին խրախուսելու:

Բայց մինչդեռ նա ձեռքումը գտնուող անտեսանելի ճիւղտն էր դէպի եզները մեկնում, անզգոյշ շարժումից կորցրեց հաւասարակշռութիւնը, և թէև դքացաւ, ու կռնեքը տարածեց, մարմինն հաստատութիւն տալու, չյաջողուեց. շատ էր ծուռել. ոտը դուրս պրծաւ և Ծատուրը պոկուեց «ժելօրից». նրա աջ ոտը մինչև ծունկը խրուեց կողքովը ընկած «կանուխ» նաւթոտ տղմի մէջ:

Ակոփը այդ անակընկալ դէպքից մի վայրկեան ապշած՝ նայեց, ապա իրան պահել չկարողանալով, սկսեց ախորժակով, պինդ-պինդ ծիծաղել:

—Ես քեզ հազար անգամ ասացի, թէ էդ անտէր եզնեքը մի առնիր, գի՛ժ ես.—ծիծաղից հատատուող ձայնով հանաք արաւ Ակոփը ու նորից քրքջաց:

Ծատուրը փնթփնթալով ձիգ տուաւ, ոտը հանեց տըղձից ու ոտքի կանգնեց:

Գեղեցիկ երեւակայութիւնը չքացել, իրականութիւնն էր մէջ տեղ... Ծատուրն այժմ եզներին մօտին չէր մտածում, այլ աջ ոտի մասին, որ ճլխպում էր կեղտոտ նաւթի թանձրութեան մէջ, և քայլելուս՝ պը՛ժտ-պը՛ժտ թանձր տիղմը կաթկթում էր չուտի երեսով: Բայց մինչև կէսօրուայ «սվիստօկը» ժամանակ շատ կար, իսկ գործը թողնել, յետ դառնալ այդպիսի «դատարկ» բանի համար՝ չէր կարող. ո՞վ գիտէ, ի՞նչ դուրս կը գար դրանից... վայ թէ ըշտորաֆ արին:

Եւ նա մի ոտը չոր, միւսը ճլխպացնելով գործին կանգնեց, մինչև կէսօրուայ մի ժամ հանգիստ բերող սվիստօկը թնդաց «կաշեգարկի» կողմից:

II.

Որքան էլ Ծատուրի գործն այդ օրն անաջող, այնուամենայնիւ՝ նա իրիկունը գուարթագէմ էր: Նստած «կազարմաշի» մի կողմում, ուրախ-ուրախ հանաքներ էր առնում ընկերների, մանաւանդ՝ իրա հարեան Ակոփի հետ: Նա լաւ տրամադրութիւն ունէր, որովհետև այդ օրը «պալուշկա» էր եղել, և կէս ամսուայ ոտճիկը,—տաս մանէթ—թաշկինակի ծայրումը փաթաթած, պինդ կոճկած, ծոցաջիբումն էր դրել:

—Ակոփ, էս անտէր փողն ի՞նչ լաւ բան է եղել.—ծոր տուաւ Ծատուրը.—կողքս դնում աս, դնում:

—Արն, Ծատուր, էսօր քեզ ի՞նչ ա պատահել, հէնց փողից ես խօսում,—պատասխանեց Ակոփը.—չլինի՞ խաղէին դառնալու միտք ունիս:

—Բա որ փողից չխօսեմ, ինչի՞ց խօսեմ. տուն-տեղ թողած՝ ինչո՞ւ համար ենք էս նօթերումս չալիշմիշ գալիս: Ես էլ, դու էլ, էն մէկն էլ,—ամենքս փողի համար ենք եկել. փողն ամենքին է հարկաւոր. միայն էս կայ, որ մենք չարչարում ենք հողմող առնելու, իսկ ուրիշները՝ քէֆ ա-

նելու.—ասաց Մատուրը, մի քիչ լսեց ու շարունակեց.—
եկող ամսի վերջին քսան մանէթ նազդ փող կունենամ.
Աստուած աջողայ, մինչև երեք ամիսը մի ջուխտ եզան դի-
նը կը դզացնեմ, էն վախար կը տեսնես, թէ Մատուրն ին-
չեր է անում:

—Երանի՛ քեզ. բախտաւոր մարդ ես, սրտով խօսում
ես.—հառաչեց Ակոփը.—ես դեռ յիսուն մանէթ պարտք ու-
նեմ:

—Աստուած մեծ է:—սիրտ տուաւ Մատուրը.—ես էլ
հարիւրից աւելի պարտք ունէի. աշխատեցի, տուի: Դո՞ւ
ջան-սաղօթիւն ասա, մին էլ մեր խաղէյիններին՝ խղճմը-
տանք... թէ չէ՛ ամեն բան դզացնելը հեշտ է:

—Սաղէյիններին խղճմանք... դառն կերպով ժպտաց
Ակոփը.—նրանք հէնա մարդը մի սկրատ ձեռքներին չորս
կողմն են նայում, թէ ո՞ւմ ոտճիկից մի մանէթ խուզեն.
—նրանք... Ակոփն ուղեց մի քանի բան էլ ասել, բայց
ինքն իրա ասելիքից վախեց ու լսեց:

—Եզները որ առայ, պրծայ,—իւր երազների թելը
գտնելով՝ շարունակեց Մատուրը,—վար կ'անեմ, մեր հողը
լու հող է: Աստուած կը տայ, հացը տանու կը դառնայ, և
միւս գարնանը...

«Կը պահուեմ» խօսքը Մատուրը չարտասանեց, ամօթ
համարեց: Նա լսեց և իրա ասածների ու անուրջների քաղ-
ցըր տպաւորութեան տակ պառկեց քնելու, և դեռ վերմակի
տակ, աչքերը փակած, ուրախ ժպիտը շրթունքներին, ա-
պագայ երջանկութեան մասին էր մտածում, իրա երեակա-
յութեան առաջ գեղեցիկ, կախարհական պատկերներ ստեղ-
ծելով:

III.

Մատուրն առաւօտեան «սվիտտոկին» արթնանալով
դեռ երեկոյեան սրտովն անցած հովերի տակ՝ ուրախ էր և
քէֆը տեղը. նա կայտաւորութեամբ վեր թռաւ, հագնուեց, և
հէնց ուզում էր դէպի «մաղան» ուղղուել, առաւօտեան մը-
թութեան մէջ մէկը կանչեց:

—Մատուրն էստեղ է:
—Էստեղ եմ, Սոսրով-ամի, քնչ կայ.—ձայն տուաւ
Մատուրը, զարմացած թէ ինչու. Սոսրով-ամին, որ ուրիշ
հանքում էր ծառայում, էզպէս կանուխ իրան է հարցնում:

—Երեկ գիւղից մարդ էր եկել. քեզ համար նամակ է
բերել: Ես էլ «վախտի» էի դնում, ասացի Մատուրի կա-
զարման ճանապարհիս վրան է, մտնեմ, տամ իրան.—ասաց
համազրիւղացին, ու նամակը յանձնելով, ծուռեց՝ գուրա՝ գը-
նալու համար:

—Բա էլ քնչ խաբար են բերել:
—Սաբար շատ կայ, բայց «վախտի» եմ. կ'ուշանամ,
թէ կարողացայ, իրիկունը կը գամ, կը խօսենք.—վերջա-
ցրեց Սոսրով-ամին ու հեռացաւ:

Մատուրը անից ստացած նամակից էլ աւելի ուրա-
խացած՝ աշխուժութեամբ իջաւ ներքևի կադարման, որտեղ
գրագէտ Սահակն էր գտնուում, և նոյնպէս ոտքի ելած՝
պատրաստուում էր «մաղան» դուրս գալու:

—Ս. Սահակ, քե մատաղ, մի էս թուղթը կարգա.—[սընդ-
րեց Մատուրը, ձեռքի նամակը նրան մեկնելով:
Սահակը թուղթը մօտեցրեց էլէքտրական լամպի լոյ-
սին, ու սկսեց վանկ-վանկ կարդալ:

«Սիրելի՛ որդի Մատուր, առաջինը՝ շատ ու շատ բա-
րև կ'անենք քեզ ես և մայրդ, և Սօնան, և աղին և Միկիչը,
և Քոթէթը...»

—Փոքր եղբայրս է.—ծիծաղեց Մատուրը.—երկու տա-
րեկան է. հէնց ա, արջի քոթթ լինի. անունը Սանթուր ա:
«...Եւ ամին, և բոլոր բարեկամներդ,—շարունակեց
Սահակը.—մենք սաղ սալամաթ ենք, որդի, քո առողջութիւնդ
ենք ուզում Տէր-Թագաւոր Աստուածանից: Երկրորդ, որդի,
որ իմանաս, էն անիծած Մուքուն տղան մեր Մեծ-Տափն
«սպօրնի» է արել, ասում ա՛ իմն ա. աղսախկալներին քաշել
ա իրա կողմը, մի քանի ստաքան արաղ տուել, և մեր պա-
պական հողն ուղում ա ձեռներիցս խլել, թէ ինչ ա՛ երկու
տարի եզներ չենք ունեցել, և ինքն ա վարել բահրով: Հի-

մա, քե մատաղ, հալը-հալըաթ, որտեղից որ է, մի յիսուն-
վաթսուն մանէթ փող ուղարկիր, որտեղ հարկաւոր է, խո-
սել հմ, տամ էնտեղ, որ հինգ հարիւր մանէթանոց տալիը
ձեռքից չընկնի: Եթէ ուշացնես, իմացիր, որ հողը կ'առնեն
մեզնից. աշխարհքումս սուղն էլ, դիւանն էլ...

Մատուրն էլ չիմացաւ, թէ նամակի շարունակութիւնն
ինչ էր. լսածն էլ բաւական էր: Նա թախծոտ դէմքով՝
թուղթը վերցրեց, դանդաղութեամբ, անհաստատ մատնե-
րով ծայեց, ծոցը դրաւ, ու մի քիչ մտածեց:

Նրա միտքն ընկաւ իւր քաղցր երազները, հրեկուայ
տրամադրութիւնը, եզները, վար ու ցանքսը...

— Է՛հ, մարդուս դարդը մէկը, երկնալը պէտք է լինի...
հառաչեց նա, ու գնաց դէպի բուրավոյները, ծանրացած
քայլերով:

Նրա ցանկութիւնների իրագործման ժամանակն էլ
աւելի էր հեռանում...

«ՄԱՍԼՈՆԶԻ» ՄԱՆԱՍԸ

I.

Թանձր գիշեր է: Էլէքորական լամպերը՝ հանքերի վրա
տարածուած խոնաւ մառախուղի միջից հազիւ են կարողա-
նում աղօտ լոյս սփռել իրանց շուրջը, և քիչ հեռուից՝ աւելի
շուտ օդի մէջ կախուած առկայծուող թոյլ կայծերի են նը-
մանում, որ թոււմ է, թէ՛ ահա, ահա կը հանգչին:

Մի տեսակ խոր, ճնշիչ անձկութիւն պատճառող ծան-
րութիւն կայ մթնոլորտում: Մառախուղի հետ գրկախառ-
նուած նաւթային բուրբերի անկերպարան ծայրերը ձուլուած
մթութեան հետ, առասպելական հրէշների տպաւորութիւն
են թողնում, որ տեղն ու տեղը քարացած՝ դէպի չերևացող
երկինքն են նայում:

Մարդկային ձայն չի լսում. բայց դրա փոխարէն՝
կարծես քարայրներից դուրս են թափուել գիշերաշրջիկ հըս-
կայ դեեր և ըմբշամարտութեան վայրի տնքոցներով՝ հան-
քերը լքցրել: — Թրանսկա-թրանսկ... չրանսկա-չրանսկ...
Փը՛շտ-վը՛շտ... բազմատեսակ հռնդիւնների մի դժոխային
ժխոր, որ հանքերին տալիս է մթութեան մէջ գալարուող ու
հեացող մի ճիւղի կերպարանք:

Ժամը 12-ին քիչ է մնում: Հանրակացարաններում
բանուորները շարէ-շար պառկած՝ անխռով քնած են. հան-
գատանում են օրուայ աշխատանքից, և նրանց կրծքերի խա-
ղաղ ելեէջները բոլորովին չեն համապատասխանում դրսի
պատկերին: Նրանց մէջ նոյնիսկ ժպտացողներ կան. երևի
երազում մի լաւ բան տեսան: Հանգի՛ստ, խաղաղ քուն...

Բայց, ահա, թանձր մթութեան ու խոնաւ մառախուղի
խաւը պատռելով՝ մի ուժգին շվիոց զի՛ւ ու բարձր, խեղ-

դերով հանքերում օրորող միւս աղմուկները, եկաւ, թափանցեց հանրակացարանն ու քնածների ականջներին զարկեց:—Հանքի սուլիչն էր դա, ժամանակն էր ազգարարում:

«Վախտը» փոխուում էր: «Կազարման քնկոտ շարժման մէջ ընկաւ. արթնացած բանուորներն էին, որ պատրաստուում էին հանքը ելնելու, իրանց յոգնաբեկ ընկերներին փոխարինելու:

Արթնացաւ և «մասլօնչի» Մանասը:

Արթնացաւ, ձգուեց, ձգձգուեց, ճրուռաց, անբաց, ու տեղը նստելով՝ քնաթաթախ աչքերը դէպի լուսամուտը դարձրեց, որտեղից կարծես սուլիչի ուժեղ սուլոցն էր ներս խուժում:

—Չո՛՛ս...—տրտնջաց Մանասը,—տնտէր ֆնաս դու... բաց ա ընկի, զը՛ս հա զը՛ս, էլ ձէնը չի կտրելու... մէկ: լինի, գնայ քարի տակ դնէ, փշուր-փշուր անէ:—Մանասը մի քիչ լոեց, գլուխը կախ գցեց ու թիթե հառաչանքով աւելացրեց.—ախ, իսկի քու ձէնիցդ ազատուելու եմ թէ չէ... էն օրը մի մատաղ պիտի անեմ:

Ապա վեր կացաւ, ինքն էլ վրան քաշեց նաւթոտ շոքերն ու միւս ընկերների հետ դուրս եկաւ հանքը:

II.

Մանասը «փոխեց» ընկերին, անցաւ «նոսոսխանան», իւղամանը լցրաւ իւղով և դուրս եկաւ «մադան»: Իւր գործը կատարելիս՝ նա քրմի լրջութիւն էր ստանում. այժմ էլ նոյնպիսի լուրջ դէմքով մտաւ «բուրավոյնները», մաքրեց, իւղեց մեքենաները, պղնձի մասերին առանձնապէս մեծ ուշք դարձնելով թէ՛ չէ՛ն տաքացել արգիօք. յետոյ նայեց «բէմենները», մի խօսք սրա հետ թոցրեց, մի բան միւսին ասաց, և երբ ամբողջ երկու ժամ աշխատելուց յետոյ վերջին բուրավոյնից ուղում էր դուրս գալ՝ մի ձայն ընկաւ աւանջովը. երևի այդ ձայնից Մանասը խիստ ահաճութիւն զգաց, որովհետև մի թունդ յիշոց դուրս եկաւ նրա բերանից:—Հանդիպակաց բուրավոյնի վերնանիւն էր, որ բարակ

ձայնով աղղում էր, կարծես լաց էր լինում. «պաղշիպնիկներ» իւղը պակսել էր, «վալը»՝ տաքացել. հարկաւոր էր իւղել:

Մանասը ճակատը կնճած՝ մի կտոր թոկով իւղամանը պնդացրեց գօտուն, մօտեցաւ բուրավոյնին ու վերև նայեց, բայց ոչինչ չտեսաւ. խորխափելով դտաւ բուրգի ամբողջ բարձրութեամբ, ուղղաձիգ, գրեթէ ուղղահայեաց տնկուած՝ վախտուն աստիճան ունեցող սանդուղքները, «Են Աստուած» կանչեց, ու ոտը դրաւ առաջին աստիճանին:

Մտախուզն աւելի էր թանձրացել և խոնարութիւնն ու ցուրտը զգալի դարձրել: Թէև աստիճանները չէին երևւում, բայց և այնպէս Մանասը, թէև դանդաղ՝ վեր ու վեր էր ելնում, միայն շատ զգուշութիւնով: Ամեն անգամ ոտքը հաստատուն կերպով, լաւ պնդացնում էր, վերևի աստիճանափայտից երկու ձեռքով պինդ բռնում, յետոյ միայն դէպի վեր շարժւում: Այդ բոպէին նրա ուղեղը միայն մի բան էր թիկադրում.—ոտքդ պինդ գիր, փայտերը նաւթոտ, լպրծուն են, զգո՛՛յ... զգո՛՛յ, թէ չէ՛՝ հաշիւդ վերջացած է:

Վերջապէս Մանասը հասաւ բուրգի գագաթը, որտեղ վերնանիւն էր պտտում կատողի պտոյտներով՝ նաւթի բերուոր ցալքունները շորս կողմը ցրելով:

—Ստօճօգ... տաներկու սաժէն բարձրութիւնից մի քիչ ներքև թեքուելով գոռաց Մանասը և նրա ձայնը դողդողով օդի մէջ, հանգչեց մասախուզում:

—Ստօճօգ—նորից գոռաց Մանասն, այս անգամ աւելի բարձր, աւելի դայբադին:

Բուրավոյնի ներսն ամեն ինչ սառաւ, կանգնեց շոգեմեքենան, կանգնեց նաւթանան ճախարակը, և նրանց հետ՝ «քեալլաշարխը»: Մանասը մաքրեց «պտոշիպնիկները», իւղով լքցրեց, մի քիչ ճարպ էլ «վալին» քսեց, և վստահ, որ «քեալլաշարխը» այս անգամ ձէնը կը կարի, իւղամանը պնդացրեց գօտուն, մի քիչ թեքուեց դէպի բուրգի ներսն, ու՛

—խօճօգ...—կանչեց:
Մեքենան հեաց և ճախարակն ու վերնանիւն կրկին սկսեցին իրենց կատողի պտոյտները, իսկ Մանասը առաջ-

ւանից էլ աւելի զգուշութեամբ, խարխափելով, շօշափելով սկսեց աստիճան առ աստիճան իջնել դէպի ցած, և իւրաքանչիւր աստիճան ներքև իջնելուց՝ նա մի բան գտածի պէս էր լինում:

Ահա Մանասի ոտը կպաւ հողին. դրանով նա այնքան գոհացաւ, որ չնայելով երեքժամեայ անդուռ աշխատանքին, չնայելով, որ «վերեւում» բաւական մըսել էր և յոգնած էր, այնուամենայնիւ մի թեթև ժպտաց, երբ պինդ հողն զգաց ոտների տակ:

III.

Առաջին պտոյտը վերջացրած՝ Մանասը կարող էր մի ժամու չափ հանգստանալ: Մտաւ «նասօսխանան», իւղամտնը մի կողմ դրաւ, ձեռքերը մաքրեց նաւթով ու կավահողով. յետոյ, նաւթի հոտը չքացնելու համար՝ լուաց շոգեջրով և նստեց տախտակէ փոքրիկ նստարանի վրայ, ընկերին սպասելով, որ նա էլ գայ, մի քիչ հաց ուտին:

«Նասօսխանան» տաք էր. Մանասը՝ ջերմութիւնից տրամադրուած՝ մէջքը դէմ տուաւ նասօսին, նայեց դռնից դէպի դուրս, ուր ոչինչ չէր երևում,—յետոյ բըզոտ փափախը վերցրաւ գլխից առանց նպատակի, նորից տեղը դրաւ, վիզը յետ գցեց, ձեռները ծոծրակի յետեից միացրեց իրար ու մեղմ ձայնով՝

—Ամանայ բաւլնամամ... մոմոաց ու լոեց. ուզում էր երգել, բայց տեսաւ, որ խկի երգելու իշտան չունի:

Այդ բոպէին ներս մտաւ իրանց գիւղացի Սիմօնը, որ իրա «վախտէննիկն» էր: Միասին էին դործի դուրս գալիս, միասին յետ դառնում, միասին ճաշում:

—Չայ էլ եմ բերել,—իւր արածի մեծութիւնն զգացողի ժպտով ասաց Սիմօնը:

—Պահ-պահ... արն, էդ ինչ լմն ես արել. դէ ածի, ածի խմենք.— վրայ բերաւ Մանասը ու—նստարանը կարճ լինելով՝ նստեց այնպէս, ինչպէս ձիու վրայ են նստում, ոտները երկու կողմից կախ անելով, որպէսզի տեղ մնայ թէ ընկերոջը և թէ հացն ու չայը տեղափոխելու համար:

Սիմօնն էլ միւս կողմից հեծաւ նստարանին, և չայդանն ու մի խոշոր կտոր հաց դրաւ մէջտեղ:

Նրանք մեծ ախորժակով խմեցին մի-մի բաժակ թէյ, հացի պատառներն էլ նրա մէջ թրջելով: Թէյն այնպէս ուրախացրեց նրանց, որ սկսեցին նոյնիսկ հանաքներ անել, չնայելով որ դրսից արձիճային ծանրութիւն էր զգացւում «նասօսխանում»: Բայց երկրորդ բաժակը խմելուց՝ երբ Մանասը մի մեծ պտտառ հաց թէյի մէջ թրջելով՝ բերանը դրաւ ու սկսեց ծամել, մի փոքրիկ միջնադէպ պատահեց:

Միջնադէպն այն էր, որ Մանասը հացը մի քիչ ծամեց, յետոյ ծնօտների փութկոտ շարժումը մէկէն դադարեցրեց, կենդրոնացաւ իրա մէջ, աչքը տնկեց մի կետի, կարծես մի բանի խիստ ուշադրութիւն դարձնելով, ապա արագութեամբ վեր թռաւ տեղից: մօտեցաւ դռանն ու՝— թիւհ... արաւ դէպի դուրսը, բերնից դուրս թքելով հացի պատառը:

—Արն, էդ ինչ էր, կանչեց Սիմօնը:

—Չահրումարը նաւթոտ էր.—դէմքը թթուած՝ պատասխանեց Մանասը, մօտեցաւ նստարանին. հացը վերցրաւ, մօտեցրեց քթին, հոտ քաշեց, բան չը գտաւ: Ապա կանգնեց նստարանի վրայ, հացի կտորը քաշեց նասօսից վերև կախուած լամպի առաջ, ինքն էլ վիզը ձգեց, հացն ու երեսը դէմ անելով լոյսին, դիտեց ամեն կողմից և, վերջապէս գտաւ, որ հացի մի կողմի վրայ նաւթ է երևում: Պտկեց, դէն շպրտեց նաւթոտ տեղն, իջաւ նստարանից, ու նախկին տեղը գրաւեց, սակայն այս անգամ հացը մի ուրիշ կողմ գնելով, որովհետև նկատեց, որ նաւթը տանիքի տախտակների արանքից է կաթում:

—Էս խարարիս հացն էլ ա նաւթոտ, հացը.—գանգատուեց Մանասը, թէյի բաժակն առաջ քաշելով:

—Արն Մանաս, տեսնես խաղէյինն ինչ ա ուտում—որտեղից որտեղ՝ հարցրեց Սիմօնը:

—Սաղէյինն:—նաւթոտ հաց, —հեգնեց Մանասը.— խաղէյինն ինչ կուտի. դճլմա, փլաւ, ձուածեղ,—վրայ տը-

լաւ Մանասն և ուզում էր «Ղիգեար» էլ աւելացնել, սա-
կայն յիշեց, որ իրանք էլ մէկ-մէկ ուսում են «Ղիգեար»,
իսկ խաղէյինը խօս «մասլօնչի» չէ:

—Մանաս, Մանաս,— դրսից թնդաց մի հրամայողա-
կան ձայն:

—Համմէ, համմէ,— պատասխանեց Մանասը, տեղից
պոկուեց ու դուրս թուռ դէպի ձայնը:

Գիշերուայ գործակատարն էր. պատուիրեց «նաւթերը
հաւաքել», իսկ ինքն անցաւ դէպի հանքի միւս կողմերը:
Մանասը բաց արաւ «վնտիւնները», նասօսին «խօզ» տուաւ
ու սկսեց գիշերը քաշուած նաւթերը «խփել» երկաթէ հսկա-
յական աւազանները:

IV.

Հանքի սուլիչը իւր որոտացող ձայնը տարածեց հե-
ռուն ու հեռուն: Առաւօտեան ժամը 6-ն էր յայտարարում
նա, որպէսզի «վախտեննիկները» դուրս դան դործի, իսկ
գործի վրայ գանուողները՝ վերադառնան իրանց սեպհական
ազատ ժամերը տնօրինելու:

Մանասը իւր վախտը վերջացրել էր, և այժմ ականջ
էր դնում սուլիչի երկամր-երկամր սուլոցին. ականջ էր դնում,
սակայն ոչ գիշերուայ անէծքներով ու քրթմընջանքներով:
Նրա դէմքին այս անգամ ինչ-որ հանդիսաւորութիւն կար:

Մտախուզն առաջուայ թանձրութիւնը չունէր. թէև
լոյսը չէր երևում, այնուամենայնիւ Մանասը, երեսը դար-
ձրեց դէպի արևելք, բրդոտ փափախը վերցրաւ, դրաւ թե-
ւի տակ, ձեռքը մեկնեց մի քիչ դէպի առաջ ու կանչեց
հանդիստ, մեղմ ու խնդրողական ձայնով:

—Ա՛յ սուրբ երկինք, այ շաղաթաթաղ սուրբ առաւօտ.
դո՛ւք ինձ համբերութիւն տար, դո՛ւք ինձ ջանասգութիւն
տար, որ գործս օջտղակ լինի, կարողանամ պարտքս տալ,
և պարզերես, սաղ ձեռք ու ոտքով իմ ծնողներին, իմ հար-
սիս երեսը դուրս գալ... Ա՛յ սուրբ առաւօտ, խնդիրքս քեզ
հասնի:

Ազօթեց Մանասը, փափազը գլխին դրաւ և առոյգ
քայլերով ուղղուեց դէպի «կաղարման»:

200

2 ✕

« Ազգային գրադարան

NL0124026

21428

